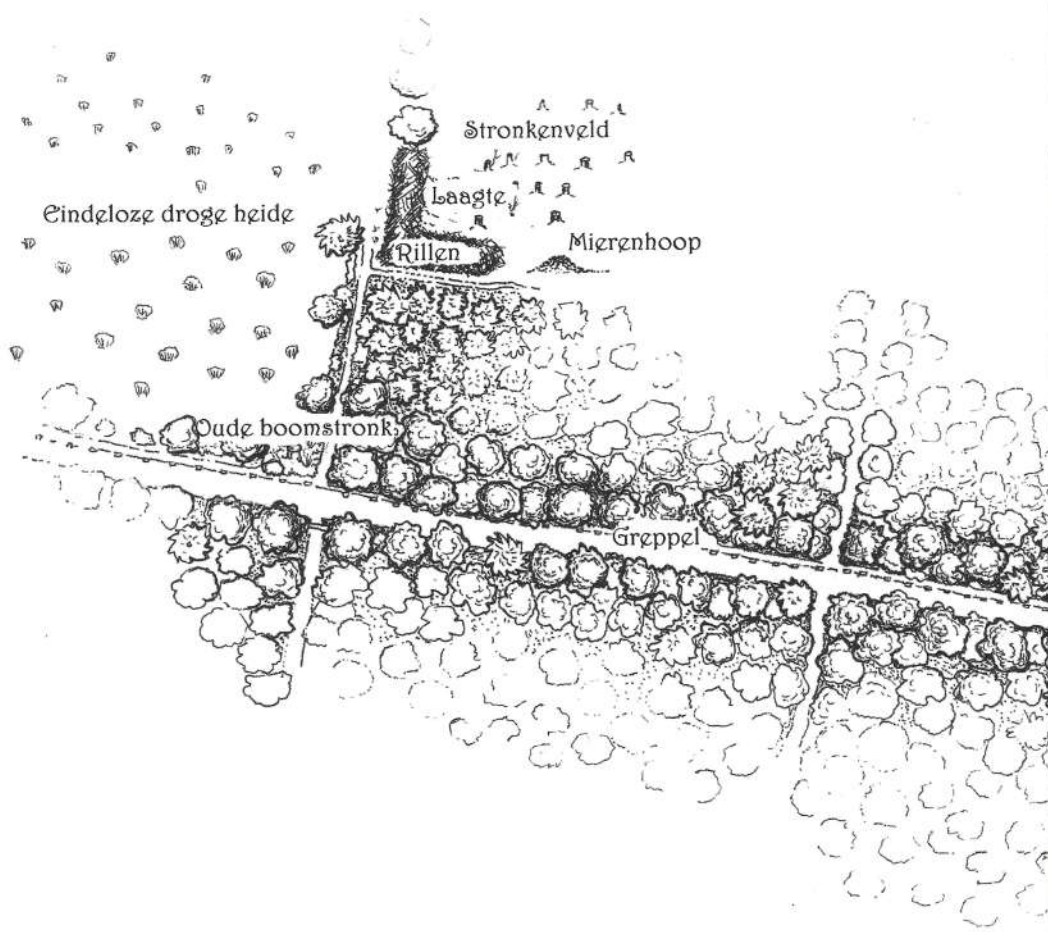

DE TOCHT VAN EEN JONGE HAGEDIS

LEVENDBARENDE HAGEDISSEN OP DE KERKEINDSCHE HEIDE

Arnold van Rijsewijk

Eindeloze droge heide

Stronkenveld

laagte

Rillen

Mierrenhoop

Oude boomstronk

Grzeppel

De tocht van een jonge hagedis

LEVENDBARENDE HAGEDISSEN OP DE KERKEINDSCHE HEIDE

Arnold van Rijsewijk

Inhoudopgave

Voorwoord		5
Hoofdstuk 1:	1 ^{ste} seizoen, geboortjaar	9
	Een kleine wereld	9
	Kennismaking	13
	De mier	19
	Regen	20
	Nazomer	21
	Betrapt en ontsnapt	22
	Overwintering	23
Hoofdstuk 2:	2 ^e seizoen, eerste echte levensjaar	26
	Ontwaken	26
	Gegroeid	27
	Afgunst	27
	't Is zuur	29
	Meer mieren	30
	Vergissing	31
	Einde seizoen	33
Hoofdstuk 3:	3 ^e seizoen, tweede levensjaar	35
	Onrust	35
	Groter en sterker	37
	Ontmoeting	37
	Bloemen	39
	Luchtreis	41
	Bijna dood	42
	Herstel	44
	Mensen	44
	Konijnen	46

Inhoudopgave

Voorwoord		5
Hoofdstuk 1:	1 ^{ste} seizoen, geboortejaar	9
	Een kleine wereld	9
	Kennismaking	13
	De mier	19
	Regen	20
	Nazomer	21
	Betrap en ontsnapt	22
	Overwintering	23
Hoofdstuk 2:	2 ^e seizoen, eerste echte levensjaar	26
	Ontwaken	26
	Gegroeid	27
	Afgunst	27
	't Is zuur	29
	Meer mieren	30
	Vergissing	31
	Einde seizoen	33
Hoofdstuk 3:	3e seizoen, tweede levensjaar	35
	Onrust	35
	Groter en sterker	37
	Ontmoeting	37
	Bloemen	39
	Luchtreis	41
	Bijna dood	42
	Herstel	44
	Mensen	44
	Konijnen	46

	Inwoning	47
	Herrie	48
	Donker en nat	50
	Weer overwinteren	53
Hoofdstuk 4:	4e seizoen, derde levensjaar	55
	Het moer	57
	Eindelijk	57
Kaders en andere teksten	Beschrijving Kerkeindsche Heide	7
	Aantallen Levendbarende hagedissen per jaar	10
	Orgaan van Jacobson	12
	Verspreiding en dichtheden van de levendbarende hagedis	14
	Droge heide	15
	Woeste gronden	16
	Biotoopeisen	18
	Uiterlijk	24
	Verplaatsingen	34
	Bedreigingen	36
	Verdediging	40
	Natte heide	52
	Waarnemingen planten en andere dieren:	60
	vissen, planten van wegbermen	60
	planten van droge en natte heide	61
	vogels, insecten en spinnen	62
	zoogdieren, amfibieën	64
	Geraadpleegde literatuur	69
	Colofon	71
Dankwoord		72
Enkele foto's		74
Ravon		78
Brabants Landschap		79

Voorwoord

Wat je niet kent, kun je niet beschermen. Om iets te kunnen beschermen, zul je er dus eerst meer over moeten weten. Dat was de belangrijkste reden om in 1995 in het gebied de Kerkeindsche Heide te beginnen met een monitoring van de levendbarende hagedis (*Lacerta vivipara*). Dit werd uitgevoerd in het kader van het landelijke Meetnet Reptielen onder coördinatie van de RAVON Werkgroep Monitoring. Nu – tien jaar later- weten we een hoop meer over het voorkomen van de levendbarende hagedis op de Kerkeindsche Heide en wordt er ook meer, zij het meestal indirect, gewerkt aan de bescherming van de soort. In het gebied wordt al jarenlang op kleine schaal gewerkt aan het herstel van de heide. Sinds enkele jaren gebeurt dit op grotere schaal. Door deze maatregelen zal het leefgebied van de levendbarende hagedis vergroot worden. Hierdoor kunnen de verschillende deelpopulaties groeien. Op lange termijn is daardoor de overlevingskans van de soort groter, zeker wanneer er ook betere verbindingen tussen de verschillende deelpopulaties gerealiseerd worden, door het open- of weggappen van bos en het creëren van heischrale bosranden. De beschermingsmaatregelen zijn dringend nodig, want landelijk gaat het niet goed met de soort. Hoewel de levendbarende hagedis in Nederland (en ook in Noord-Brabant) het meest voorkomende reptiel is, ziet het er naar uit dat de soort binnen enkele jaren op de Rode Lijst zal staan. Alle andere inheemse reptielen staan daar helaas al op.

Allemaal redenen om de ervaringen van tien jaar monitoren eens op een rijtje te zetten. Maar wel in een andere vorm dan gebruikelijk is.

Ik heb geprobeerd om een verhaal te schrijven over de belevenissen van een jonge hagedis zonder deze “een broek aan te trekken” en hem daarmee te betichten van menselijke eigenschappen. Tenslotte zijn die aan ons voorbehouden. Wat niet wil zeggen dat een dier geen angst, spanning, stress of een voldaan gevoel zou kunnen hebben. Van warmbloedige dieren die dichterbij in onze omgeving leven zoals honden,

katten, paarden of zelfs ratten kunnen we ons dat wel voorstellen. Maar is dat ook het geval bij een in het wild levend koudbloedig dier? Ik denk dat het alleen maar onbekendheid is die er voor zorgt dat we daar een andere voorstelling bij hebben. Na tien jaar monitoren van hagedissen op de Kerkeindsche Heide kreeg ik een bepaalde voorstelling over het leven van zo'n beestje. "Koelbloedig" in plaats van koudbloedig zou na lezing van dit verhaal misschien een betere benaming zijn! Een verhaal spreekt hopelijk meer tot de verbeelding dan alleen een droge opsomming van hoeveel hagedissen er per jaar gezien werden. Gaat het nu goed of slecht met de hagedissen op de Kerkeindsche Heide? In het verhaal kun je lezen dat het leven voor een klein dier niet gemakkelijk is en vol gevaren. Heeft zijn zwerftocht uiteindelijk succes of misschien niet?

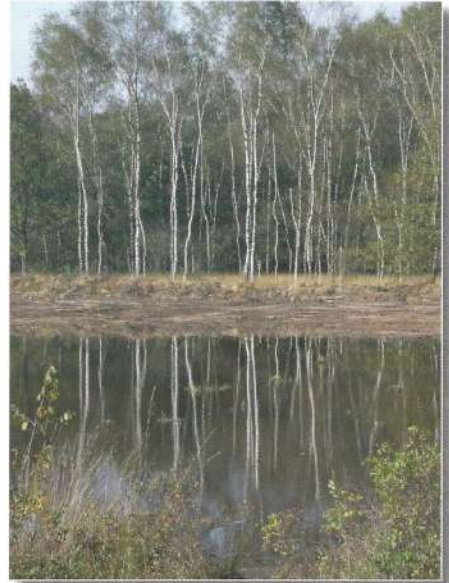
Voor diegenen die behalve de belevenissen van een hagedis, ook de resultaten van tien jaar monitoren of wetenswaardigheden over de soort en het gebied willen lezen, zijn deze in kaders weergegeven.

Arnold van Rijsewijk
Tilburg
Januari 2005

Beschrijving van het gebied Kerkeindsche Heide

De Kerkeindsche Heide is een 197 hectare groot natuurgebied, gelegen ten zuidoosten van Tilburg. Het sluit landschappelijk aan bij enkele landgoederen nabij Oisterwijk en Moergestel. Het ligt ingesloten tussen de autosnelweg A58, het Wilhelminakanaal en een grootschalige agrarische woestijnen en is daardoor geïsoleerd geraakt van aangrenzende natuurgebieden. Het grootste deel van het gebied is begroeid met bossen. Deze zijn gevarieerd te noemen: bospercelen met jonge dichte dennenaanplant, met lariks, grove den, berk, eik, fijnspar, douglas en gemengd loof- en naaldhout. Er zijn nog twee kleine restanten heide: droge heide in het westelijke deel en natte heide in het oostelijke deel. Verspreid in het gebied liggen zeven natuurlijke en gegraven kleine wateren. Het gebied wordt van noord naar zuid doorsneden door een halfverharde weg, de Pijnendijk. Deze wordt voornamelijk gebruikt voor agrarisch werkverkeer en recreanten. Verder is een netwerk van bospaden aanwezig, waarvan er enkele vermoedelijk al een lange geschiedenis hebben. Behalve de Pijnendijk zijn er de Herstalse Dijk en de Nieuwendijk. De benaming "dijk", duidt er op dat deze wegen verhoogd lagen in een van oorsprong zeer nat en daardoor onbegaanbaar gebied.

De Kerkeindsche Heide wordt momenteel beheerd door stichting Het Noordbrabants Landschap.

De tocht van een jonge hagedis

Hoofdstuk 1

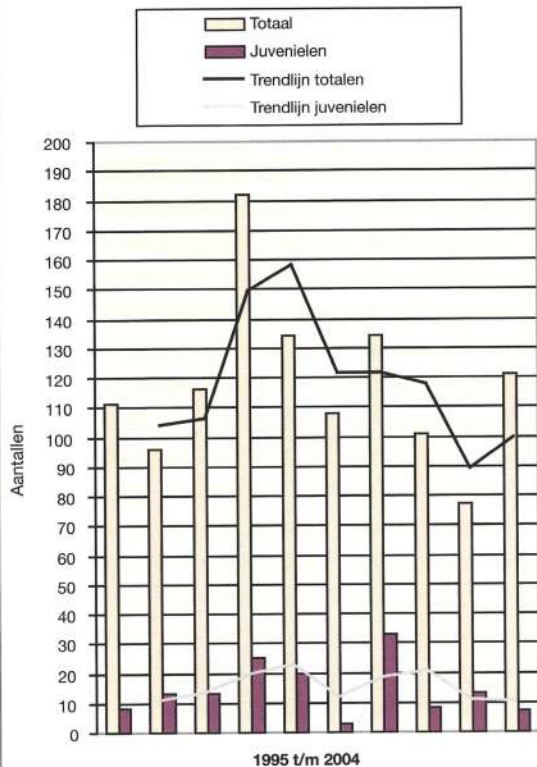
Eerste seizoen. Geboortejaar.

Een Kleine Wereld

O mringd door bossen ligt een klein stukje rechthoekige heide als een paarse postzegel op een groene envelop. Het is een schamel restant van wat vroeger een uitgestrekt moerassig heidegebied was. Gevaarlijk, je kon er gemakkelijk verdwalen en wegzinken in een van de zompige, verraderlijke vennen. Een stuk van het laatste restje echte heide, is voor een groot deel begroeid met pijpenstrootje. Dit hoge gras groeit er in dichte geelgroene pollen. Groen door de halmen van dit jaar en geel door de dode halmen van voorgaande jaren. De pollen zijn hoog en breed. Door jaar in jaar uit weer nieuwe halmen te laten groeien hebben ze een dikke voet waarop de lange slanke halmen trots in de wind staan te wuiven. Een veel kleiner deel van het terrein is begroeid met de struik waar het zijn naam aan te danken heeft: struikheide. Op de schrale bodem en door de harde milieumstandigheden – in de winter te koud en in de zomer te heet – zijn de struikjes voorzien van houten, maar toch taaie, buigzame takken met verhoudingsgewijs weinig blaadjes. De kleine, vlezige blaadjes zijn zo klein en dik om in de zomer weinig water te verdampen en in de winter niet helemaal kapot te vriezen.

Sommige van de struikjes zijn oud en vallen vanuit het midden uit elkaar. Als oude uitgezakte bezems hangen de takken bijna tot op de grond. Anderen ogen jong en fris. Vooral op de plekken waar in voorafgaande jaren geplagd is. Hier staan de jonge heideplantjes parmantig rechtop.

TOTAAL HAGEDISSEN EN JUVENIELE EXEMPLAREN

Aantallen levendbarende hagedissen op de Kerkeindsche Heide

In totaal werden er in tien jaar 1180 levendbarende hagedissen geteld. In de grafiek is te zien dat de aantallen per jaar nogal schommelen. Het jaar 1998 was een topjaar. Vier jaar later, in 2003, was er een dieptepunt. Op de eerste plaats illustreert het dat populaties natuurlijke ups en downs kennen. Die worden veroorzaakt door weersomstandigheden, de mate van voedselaanbod, het voortplantingssucces en storende factoren zoals een heidebrand.

Het gemiddeld aantal waargenomen hagedissen in de laatste vijf jaar bedraagt 108.2. Dat is dus lager dan het gemiddelde van 118 over de tien jaren dat er geteld wordt. Landelijk gezien gaan de aantallen levendbarende hagedissen achteruit en de trendlijn in de grafiek geeft ook een daling aan. Ook op de Kerkeindsche Heide gaat het dus niet goed met de levendbarende hagedis.

Het aantal juvenielen volgt niet exact de totale aantallen. In het topjaar 1998 werd er een relatief klein aantal juveniele hagedissen geteld. De trendlijn geeft aan dat de reproductie op eenzelfde niveau blijft. Aan de aantallen juvenielen kunnen we echter niet al te veel conclusies verbinden. Door hun geringe grootte zijn ze moeilijk waarneembaar.

Figuur 1. Grafiek aantallen per jaar

In de grafiek is het totaal aantal hagedissen die er ieder jaar in de periode 1995 t/m 2004 werden geteld weergegeven.

Dit is inclusief de juvenielen.

In de grafiek zijn de juvenielen ook nog apart aangegeven.

Het is vroeg in augustus, de maand dat de heide bloeit. De ontelbare bloemetjes aan de takjes kleuren de heide zacht lila paars, met een roze gloed. Duizenden bijen en hommels snoepen van de nectar en hun gezoem klinkt in cadans, wat alle andere geluiden overstemt. Bijna alle geluiden.

Tussen een heidestruik en een pol pijpenstrootje aan de rand van de heide is op de bodem een zacht geritsel te horen. Op het mos en wat dode bladeren liggen enkele opengebroken eitjes. Ze zien er wat verfrommeld uit. De schaal, eigenlijk is het geen echte schaal, lijkt meer op een vlies. Het omhulsel bevat niet zoveel kalk als de harde schalen van vogeleitjes. Het zijn dan ook geen resten van vogeleitjes. Wat het geritsel veroorzaakt is dat wat er kort daarvoor uitgekropen is. Tussen de dorre bladeren scharrelen enkele kleine diertjes rond. Donkergekleurde miniatuuruitgaven van de moeder, die kort nadat ze eitjes heeft gelegd weer vertrokken is. Ze zijn ongeveer vier centimeter groot. In het lijf van de moeder waren ze al zover ontwikkeld dat ze meteen na het leggen uit het omhulsel konden breken. Jonge hagedisjes, levendbarende hagedisjes. Ze koesteren zich in de zonnestralen die hier en daar tussen de takken van de heidestruik op de bodem vallen. Voorlopig hebben ze nog geen honger, omdat ze nog even teren op het voedsel dat ze in het eitje kregen. De heidewereld om hen heen is groot en overweldigend. Het monotone gezoem van de bijen en hommels klinkt geruststellend. Ze scharrelen wel wat rond over het mos en door de bladeren, maar durven toch de beschutting van de overhangende takken en grashalmen niet te verlaten. Hier zitten ze veilig. Door hun geringe grootte en donkere kleur vallen ze in de schaduwen van de takken

van de struik nauwelijks op. Op hun rug en flanken zijn heel vaag de bruine kleur van de schubben, waarmee ze van het puntje van hun neus tot aan het puntje van hun lange staart bedekt zijn, en de donkere en lichte stipjes en vlekjes van een volwassen levendbarende hagedis, al te zien. De hele staart lijkt nog bijna egaal zwartgrijs.

Bij een jonge levendbarende hagedis is de tekening al een beetje te zien.

Orgaan van Jacobson

Levendbarende hagedissen kunnen horen, zien en ruiken, maar vooral proeven. De belangrijkste organen hiervoor zijn de tong en het orgaan van Jacobson. Dit vomero-nasale orgaan ligt boven in de bek. Door met de tong buiten de bek geurmoleculen op te nemen en deze naar het orgaan van Jacobson te brengen, beschikken ze over een uiterst verfijnde manier om geuren op te nemen en te herkennen.

Kennismaking

Voorlopig is de wereld van enkele vierkante decimeters, onder de heidestruik en de pol pijpenstrootje, voor hen groot genoeg. Een van de jonge hagedisjes is nieuwsgierig. Hij was de eerste die uit z'n eitje kwam, niet groter dan de rest, maar wel de eerste die gewend was aan die kleine wereld. Geprikkeld door geuren en geluiden van de heide, waagt hij zich tot aan de rand van de heidestruik. De bodem is hier zanderig en loopt steil naar beneden. Hij waagt zich iets te ver, de zandkorrels bieden geen goed houvast aan zijn met kleine klauwtjes uitgeruste poten en hij glijdt weg. Met zand en al schuift hij helemaal omlaag een trechtervormig kuiltje in. Door z'n hele lijf heen en weer te slingeren en krabbelend met zijn pootjes, probeert hij zich weer omhoog te werken. Hierbij schuiven er nóg meer zandkorrels de trechter in. Onder in de trechter komen twee vervaarlijk uitziende kaken uit het zand te voorschijn. Het zijn de kaken van de larve van een mierenleeuw. Die heeft de valkuil gemaakt om kleine insecten zoals mieren te vangen. De jonge hagedis is een veel te grote prooi voor hem. Hij is vooral bezig om zo snel mogelijk de zandkorrels opzij te werken, zodat hij niet begraven wordt onder de zandverschuiving die de jonge hagedis veroorzaakt heeft.

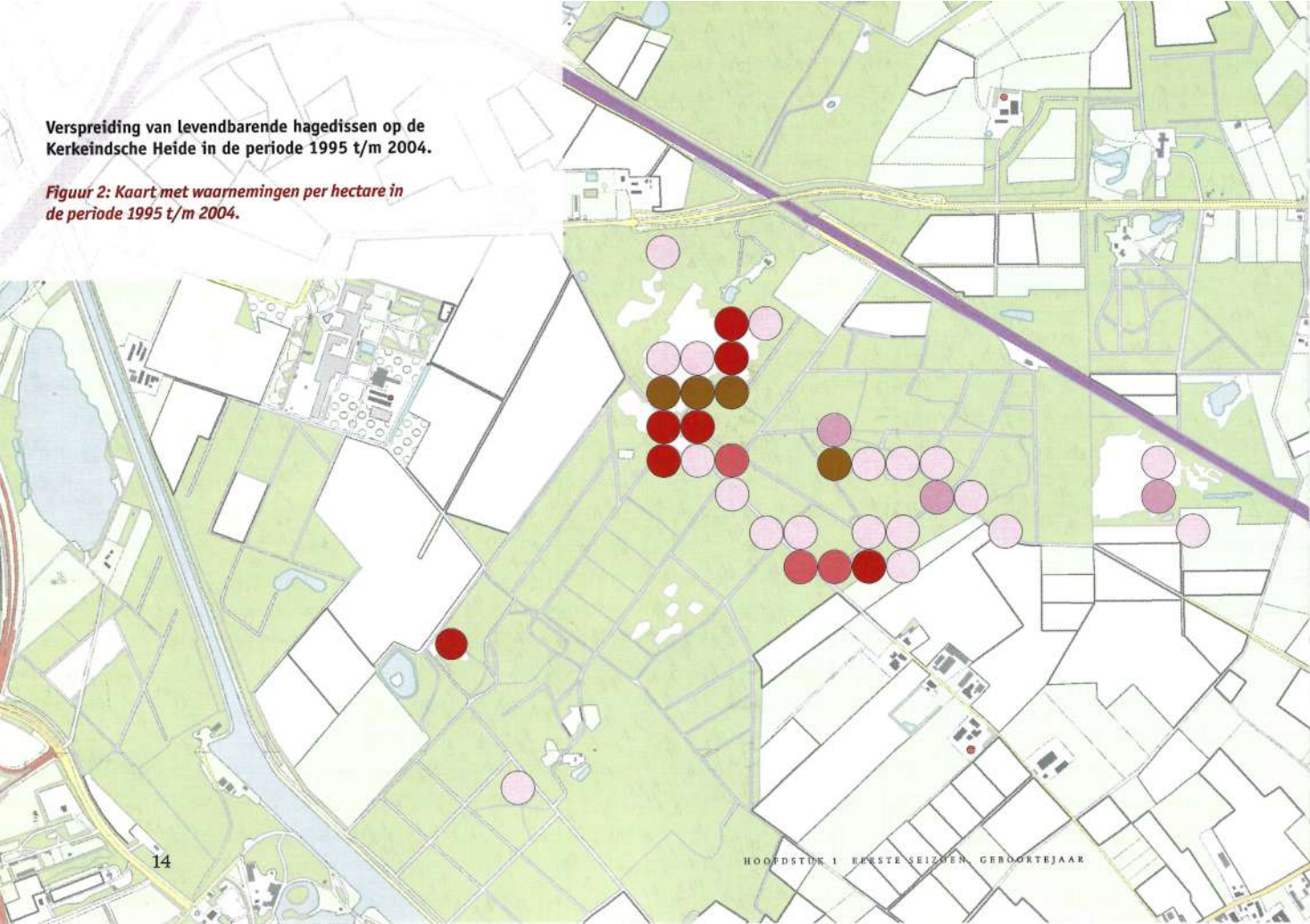
Ondertussen heeft die zich weer over de rand van de trechter kunnen werken. In de beschutting van de takken ligt hij uit te hijgen. De eerste dagen waagt hij zich niet meer buiten de veilige beschutting van heidestruiken en pijpenstrootje. Deze plek kent hij nu goed en hij kan er in geval van onraad snel onder takken en blaadjes wegkruipen. Z'n tong gaat steeds heen en weer in en uit z'n bek. Hierdoor vangt hij geursporen op uit de lucht. Via de tong komen die in z'n bek terecht. Hier kan hij de geursporen "proeven". Zo leert hij steeds beter de omgeving kennen.

Lopen en rennen gaan steeds beter. Langzaam maar zeker brengen zijn zwerftochtjes, op zoek naar voedsel, hem toch verder van het plekje waar hij geboren werd. Hij eet allerlei kleine beestjes zoals muggen, vliegjes en bodemmijten. Vooral op spinnetjes heeft hij het gemunt. Hij vangt ze door als hij er een ziet, rustig even af te wachten tot het diertje dicht genoeg bij is. Doodstil blijft hij zitten en probeert de afstand te schatten, dan een korte snelle beweging en hij grijpt het nietsvermoedende beestje. Enkele happen

Verspreiding van levendbarende hagedissen op de Kerkeindsche Heide in de periode 1995 t/m 2004.

Figuur 2: Kaart met waarnemingen per hectare in de periode 1995 t/m 2004.

Verspreiding

- **Categorie 1** : 1 t/m 10 exemplaren. Het betreft hier overwegend waarnemingen van zwerfende exemplaren.
- **Categorie 2** : 11 t/m 20 exemplaren. Hier werden regelmatig, soms gedurende enkele jaren of in een jaar meerdere keren, exemplaren gezien.
- **Categorie 3** : 21 t/m 40 exemplaren. Hier werden zo regelmatig exemplaren gezien, dat er mogelijk sprake is van kleine populaties.
- **Categorie 4** : 41 t/m 100 exemplaren. Op deze locaties is duidelijk sprake van een populatie.
- **Categorie 5** : > 100 exemplaren. Hier is sprake van een grote populatie. Op een van de betreffende hectares werden in totaal 270 exemplaren geteld!

De randen van de droge heide vormen het meest stabiele kerngebied voor de levendbarende hagedis op de Kerkeindsche Heide. Dit terrein en de Snippenpoel zijn de enige grote open terreinen in het gebied. De Snippenpoel is echter minder onderzocht en de weergegeven categorie (2) is waarschijnlijk een onderschatting van de werkelijkheid. Vermoedelijk zijn de aantallen levendbarende hagedissen hier veel hoger en behoort dit gebied tot de categorie 3 of 4.

De andere locaties op de Kerkeindsche Heide zijn als leefgebied dikwijls te klein om gedurende een langere periode geschikt te blijven voor de soort. Illustratief hiervoor is de meest oostelijk gelegen grote populatie (categorie 5). In de periode 1998 tot 2002 werden er regelmatig tot meer dan tien exemplaren per bezoek geteld. Het totaal aantal waargenomen levendbarende hagedissen bedraagt 170. Deze populatie bestaat anno 2004 echter niet meer. Het betreffende leefgebied is zodanig dichtgegroeid dat het geen optimaal biotoop meer vormt en de laatste twee jaren worden er nog maar incidenteel levendbarende hagedissen gezien.

Droge heide

Op één locatie op de Kerkeindsche Heide is er nog sprake van enkele hectaren relatief droge heide (associatie: struikheide -kruipbrem). Een groot deel is begroeid met struikheide van verschillende leeftijden. Dit is te danken aan het tijdens de winterperiodes kleinschalig en handmatig kappen en plaggen door medewerkers van Biologische tuinderij Ut Rooi Bietje. Door het kleinschalige plaggen blijft er meer structuur in de vegetatie als geheel en blijft er ook meer reliëf in de bodem. Bijzondere planten die tijdens het monitoren van de levendbarende hagedissen op de droge heide werden aangetroffen zijn klein warkruid (*Cuscuta epithymum*) en kleine zonnedauw (*Drosera intermedia*).

Woeste gronden

De naam “Kerkeind” stamt uit de 17e eeuw, maar is mogelijk nog ouder en vindt zijn oorsprong in Moergestel. Dit toen langgerekte dorp lag op een zandrug langs de beek de Reusel. Op het eind van het dorp stond de kerk. Hiernaar is ook het gebied vernoemd. wat deel uitmaakte van een van de gemeinten (gemeenschappelijke gronden) van Moergestel. Hier lieten de bewoners hun schapen grazen en maaiden of plagden heide ten behoeve van het potstalsysteem.

Omstreeks 1830 worden er op last van de Prins van Oranje, de latere (1840) Koning Willem II, veel woeste gronden ontgonnen. Omstreeks 1850 is de huidige Kerkeindsche Heide echter nog steeds een betrekkelijk leeg gebied. Vermoedelijk zijn grote delen van het gebied te nat om geschikt te zijn voor de landbouw. Pas in 1880 begint de bebossing langzaam op gang te komen. Maar op een kaart van omstreeks 1918 wordt het gebied echter nog steeds aangegeven als een relatief open, kaal gebied (heide) met wat agrarische activiteit. In het begin van de vorige eeuw werden er, om woeste gronden enigszins rendabel te maken en in het kader van de werkverschaffing, bossen aangeplant. Hiervoor werd veelal de grove den gebruikt. In 1936 wordt met deze wijze van ontginning ook op de Kerkeindsche Heide een begin gemaakt. Een deel van de huidige bossen op de Kerkeindsche heide vindt hier z'n oorsprong.

Bronnen:

Bestemmingsplan Koningshoeven, 1977, Adviesbureau: Stad en Landschap. Rotterdam.

Topgrafische kaart omstreeks 1918, Gemeente Archief Tilburg.

Schriftelijke mededeling bibliothecaris Heemkundekring De Kleine Meijerij.

Smit, A. 1982. Natuur en landschap in Goirle en de Hilver, Deel 8. Archeologische en Cultuurhistorische notities over het ruilverkavelingsgebied.

SBB.Tilburg

om het beestje recht in z'n bek te krijgen en smakelijk wordt het doorgeslikt. Zijn broertjes en zusjes ziet hij steeds minder vaak. Ze gaan steeds meer hun eigen weg, zonder verdere hulp van het moederdier.

Door z'n geringe grootte en zijn lenige, smalle langwerpige lijf kruipt de jonge hagedis gemakkelijk door zeer dichte begroeiing. Behendig beweegt hij zich tussen, over en onder takken en bladeren. Op een dag komt hij bij een dikke boomstronk.

Met het grootste gemak, dankzij de stevige

nagels aan zijn tenen, kruipt hij bijna verticaal omhoog over de schors en het mos waarmee de oude stronk begroeid is. Bovenop de stronk heeft de jonge hagedis een goed zicht op de omgeving. Direct achter hem rijzen de bomen van een bos hoog boven hem uit. Door de wind en de schrale, voedselarme bodem zijn de dennen aan de rand van de heide erg grillig gevormd. Sommige grote zware takken reiken tot bijna op de grond. De meeste van de bomen in het bos zijn grove dennen, maar hier en daar staan ook wat berken, eiken en een enkele lijsterbes. Dieper in het bos zijn de dennenbomen slank en recht gegroeid in hun poging om zoveel mogelijk licht te vangen. De concurrentie is er soms letterlijk moordend. Jonge boompjes hebben er nauwelijks een kans. In het bos, tenminste daar waar nog een beetje licht de bodem bereikt, groeit op de bodem vooral bochtige smele, een lage taaie grassoort en enkele brede stekelvarens. Op de plekken waar het zonlicht nauwelijks nog doordringt groeien nog wat mossen of is de bodem helemaal kaal en bedekt met afgevallen dennennaalden.

Vóór hem ligt de heide. In zijn ogen is die enorm groot. Hij kan ook niet goed zien waar de heide eindigt. Van de bossen aan de andere kant ziet hij alleen het silhouet. Om op afstand ook details te kunnen zien, zijn zijn ogen niet gebouwd.

Het zonlicht bereikt hier en daar toch de bodem

Biotoopeisen

Evenals andere reptielen is de levendbarende hagedis een koudbloedig dier. Hij moet z'n lichaamstemperatuur op peil houden met behulp van omgevingswarmte. Daarom moet zijn leefgebied voldoende door de zon beschenen kunnen worden en liefst ook beschut liggen tegen de wind. De hagedissen moeten óók zorgen dat ze niet oververhit raken. In het leefgebied zijn dus ook plekken met schaduw belangrijk. Als de hagedissen bedreigd worden door vijanden zoals torenvalk, fazant, kraai, ekster, egel, wezel, hermelijn of spitsmuizen moeten ze weg kunnen vluchten. Een leefgebied met veel holletjes, dood hout, takkenbossen, dichte taaië struiken en oude graspolen heeft dan ook de voorkeur. Verder moet er voldoende voedsel aanwezig zijn in de vorm van insecten zoals kevertjes, sprinkhaantjes en vliegen. Die vind je het meest op overgangen van drogere naar nattere plekjes. Op plekken waar de vegetatie in hoogte varieert door planten van mossen en kleine grassen tot struikjes en enkele bomen, is de kans het grootst dat al de genoemde biotoopeisen aanwezig zijn. Op de Kerkeindsche Heide leven de meeste hagedissen aan de rand van de heide en in de bossen op grotere open plekken. De meeste bermen van de paden zijn er te smal en te beschaduwd om een goed leefgebied te vormen.

De mier

Het is eind augustus als de heide bijna is uitgebloeid. Het is laat in de middag en de zon staat al laag aan de horizon. Boven op zijn stronk koestert de jonge hagedis zich in de zonnestralen. Zijn lichaam platgedrukt tegen het mos om zoveel mogelijk warmte op te vangen, sluit hij z'n ogen. Een schaduw glijdt over hem heen. Hij voelt het, schrikt en zo snel als hij kan rent hij omlaag langs de stam om zich in een spleet tussen de wortels van de stronk te verbergen. Er gebeurt niets en voorzichtig steekt hij z'n kopje uit de spleet. Enkele meters verder zit een vogel op de grond. Zijn rug is olijfbruin, z'n vaalwitte borst is getekend met streepjes. Hij pikt wat van de grond en vliegt dan luid zingend recht omhoog de lucht in. Al snel verdwijnt hij uit het zicht van de jonge

hagedis, terwijl de vrolijke zang nog steeds te horen is. Ongedurig wisselen de tonen elkaar af, maar ze klinken tegelijkertijd geruststellend. Iets wat zo mooi kan fluiten, zal wel geen gevaar opleveren.

De jonge hagedis kruipt tussen de wortels uit. Steeds rent hij een stukje om dan weer even stil te staan om de omgeving af te speuren. Zijn bewegingen zijn snel. Schokkerig gaat z'n kopje heen en weer om te zien of er misschien een prooi in de buurt is. Wat in z'n bek past lijkt eetbaar. Alles wat beweegt trekt zijn aandacht. Dat gaat dus ook wel eens mis. Een smakelijk uitziende mier blijkt dan niet zo hulpeloos als hij

Nadat de boom gerooid is, biedt zo'n boomstronk nog jarenlang huisvesting aan allerlei insecten.

lijkt. Voordat de jonge hagedis hem kan grijpen kromt de mier z'n achterlijf en spuit een bijtend goedje naar de aanvaller. Een deel van het mierenzuur komt in z'n bek terecht. Het smaakt afschuwelijk, stinkt en prikt op zijn tong. Wanhopig wrijft hij zijn bek door het zand om van die smerige smaak af te komen. Het duurt een hele dag en een nacht voordat hij het mierenzuur niet meer proeft.

Regen

De meeste nachten brengt hij door in holletjes onder grote pollen pijpenstrootje, dikke takken of stronken. Op een van de dagen dat hij rondzwerft verschijnen er donkere wolken aan de horizon. De zon verdwijnt in snel tempo achter de zware grijze wolken en de jonge hagedis voelt dat de lucht vochtiger wordt. De atmosfeer is broeierig, het is nog steeds warm, maar de lucht voelt klam. Er beginnen dikke zware druppels te vallen. Als ze terechtkomen op het zand veroorzaken ze kleine stofwolkjes. Op de droge bladeren klinken ze als tikken en doen de bladeren ritselen. In de verte klinkt gedonder en de jonge hagedis weet niet hoe snel hij weg moet komen. Het gaat steeds harder regenen en de druppels veroorzaken nu bij het neerkomen op de takken en bladeren een hels geraas. Z'n geschubde huid zorgt ervoor dat het water van hem afglijdt, maar hij is maar klein en de druppels voelen als mokerslagen op zijn lijf. Hij rent het eerste holletje in dat hij tegenkomt. De malse zomerse onweersbui breekt in volle hevigheid los. De dichtgeslagen, droge grond laat de druppels niet meteen door en het water zoekt z'n weg naar de laagst gelegen plekken. Als snel sijpelt het water het holletje in. De jonge hagedis kruipt zo diep mogelijk weg. Het water in het holletje stijgt. Z'n poten staan al in het water. Beurtelings trekt hij ze op. Er is geen ontkomen aan. Het enige wat hij kan doen is zo snel mogelijk een droge, liefst ook warmere, schuilplaats zoeken. Hij rent het holletje uit. De regen valt nog steeds met bakken uit de lucht. Hij rent en rent zo snel als hij kan. De lucht is sterk afgekoeld. De regendruppels kletteren op zijn huid. Dwars door de drijfnatte en druipende planten en bladeren rennend, zoekt hij wanhopig naar een droge, veilige schuilplaats. Hij raakt buiten adem. Omdat de temperatuur van de lucht daalt, daalt ook zijn lichaamstemperatuur. Iedere beweging van zijn spieren kost steeds meer moeite en hij loopt steeds langzamer. Hij is uitgeput en sterk

afgekoeld als hij zich eindelijk in een droog holletje onder een uitgehold randje langs een pad sleept. Hij kruipt zo diep mogelijk weg en blijft hier liggen tot de volgende dag.

Het is opgehouden met regenen en de zon verdrijft de laatste wolkenresten. Dampend komt de wereld weer tot leven. De temperatuur stijgt weer naar normale zomerse waarden. De jonge hagedis heeft ervaren hoe afhankelijk hij is van de omgevingstemperatuur. Een beetje afkoeling zou hem niet direct het leven kosten, maar maakt hem wel kwetsbaar. Hij kan bij een bedreiging zich minder snel in veiligheid brengen en zou bij een aanval door kraaien, fazanten of roofvogels hulpeloos aan zijn eind zijn gekomen.

Onder de doorweekte, afhappende planten op het uitgeholde randje gaat hij op zoek naar voedsel en een betere, drogere diepe schuilplaats om de nachten door te brengen.

Dagenlang volgt de ene regenbui op de andere. Iedere dag vindt hij wel een droog plekje om de nacht door te brengen, maar het is moeilijk om aan eten te komen. Door de aanhoudende buien is alles kletsnat, daar heeft hij, net als veel van z'n prooien, een hekel aan. Gelukkig is zijn lichaam er op ingesteld om het dagen zonder eten te kunnen stellen. Maar ook als het even niet regent, vindt hij het niet prettig om door de druipende grassen en over het drijfnatte mos te moeten lopen.

Nazomer

De zomer loopt ten einde, het zonlicht bereikt op veel plekken de bodem niet meer. Om zich op te warmen moet de jonge hagedis tot boven in de heidestruikjes klimmen of in op de grond liggende takken. Als hij hoog boven de grond ligt te zonnen, voelt hij zich kwetsbaar. Maar hij is er steeds handiger in geworden om zich razendsnel in veiligheid te brengen. Hij laat zich dan simpelweg naar beneden vallen en belandt op de taaie, maar veerkrachtige takken van de heide of op het veel zachtere gras, mos of dode bladeren. Onmiddellijk kruipt hij dan daaronder weg en is onbereikbaar voor eventuele belagers. Aan de meeste fluitjes, piepjes of het gekwetter van allerlei vogels is hij inmiddels wel gewend geraakt en hij verbindt het horen van die geluiden niet meer meteen met gevaar. Pas als hij een geluid hoort

dat hij niet kent, of dat harder klinkt dan normaal, is hij op zijn hoede. De herfst nadert, op de heide wemelt het van de hangmatspinnen. In de ochtend zijn de rechthoekige webben die de spinnen gemaakt hebben tussen de heidestruiken en grassen, glinsterend van de dauwdruppels, goed te zien. Er zijn ook veel kruisspinnen. Maar hun wielvormige webben hangen meestal buiten het bereik van de jonge hagedis hoog boven de grond tussen boompjes en struiken. Enkele bomen in de bosrand beginnen al bladeren te verliezen, waardoor de laag bladeren op de bodem steeds dikker wordt. De jonge hagedis heeft al ontdekt dat het in deze bladlaag krioelt van allerlei bestjes: wormpjes, larven, mijten, spinnetjes, tripsen en slakjes en hij eet er zijn buik aan rond. Het is er bijna onmogelijk om zonder geritsel te veroorzaken, door de bladeren te lopen. Hij moet er voortdurend op z'n hoede blijven.

Betrapt en ontsnapt

Op een warme herfstdag is hij ver van z'n schuilplaats weg gezworven en heeft een zonplekje opgezocht in de bosrand boven op een op de grond liggende dikke tak. Vanaf dit hoge plekje, zo'n zestig, zeventig centimeter boven de bosbodem, ziet hij een grote vogel op lange, stevige poten door de bladeren lopen. De vogel pikt steeds links en rechts iets van de bodem. Met een felle beweging schiet z'n snavel steeds weer naar de grond. Het pikken gaat zo hard dat de jonge hagedis bij iedere pik de bodem voelt trillen. Af en toe krabt de vogel ook met z'n lange gele poten door de bladeren. Daardoor worden zand, takjes en bladeren alle kanten uit gesmeten. Het pikken en krabben veroorzaakt een hels kabaal. De vogel lijkt niet bepaald bevreesd om ontdekt te worden. Hij is prachtig gekleurd. Diep geelbruin met een patroon van witte en zwarte vlekjes en streepjes op de veren. De staartveren zijn zeer lang, getekend met donkere dwarsbanden, om de hals zit een witte ring. De kop is glanzend donkergroen waartegen de felrode huid rondom de ogen sterk afsteekt. Stap voor stap komt de vogel dichterbij. Ineens gooit hij zijn kop achterover en zet zijn borst op. Zijn staartveren spreiden zich en uit de ver opengesperde snavel klinkt een keiharde hese schreeuw, gevolgd door een zoevend geluid van de trillende vleugels. De jonge hagedis schrikt, laat zich loodrecht omlaag vallen en belandt in de bladeren. Hij kruipt er zo diep mogelijk onder

weg, maar door het geritsel dat hij daardoor veroorzaakt, heeft de vogel hem opgemerkt en komt met grote stijve passen in zijn richting lopen. De jonge hagedis hoort hem snel dichterbij komen. Hij wacht niet af. Zo snel als hij kan rent hij naar de dichtstbijzijnde heidestruikjes om daar weg te kruipen onder een dikke laag mos waarmee de voet van een struikje overwoekerd is. Doodstil blijft hij zitten in de hoop dat de vogel hem niet zal vinden. Hij hoort hem rond de struikjes lopen en voelt aan de trillingen van de bodem dat de vogel steeds weer iets oppikt. Na een poos wordt het stil. Het duurt lang voordat hij onder het mos uit durft te kruipen. Deze reuze-vogel zou hem in een hap opgeslokt hebben. Hij haalt opgelucht adem en kruipt voorzichtig onder het mos uit.

De dagen daarop mijdt hij de bosrand, maar de vele lekkere hapjes onder en tussen de bladeren, zullen hem eerdaags wel weer lokken.

Iedere dag staat de zon weer minder hoog aan de hemel. De dagen worden steeds korter. De jonge hagedis heeft zich dik en rond gegeten. Hij is gegroeid en barst letterlijk uit zijn huid. Zijn opperhuid groeit niet mee en begint bij de kop open te scheuren. Er zit een prachtige, glanzende, nieuwe huid onder. Het jeukt en hij probeert de oude huid van zich af te krijgen door tussen dichte takken en taai stengels te kruipen. Soms blijft de oude huid achter een takje of grasstengel haken en wordt zo steeds verder van zijn lijf afgestroopt. Even sleept hij z'n oude "jas" nog als een sliert achter zich aan, maar al gauw is hij 'm helemaal kwijt. Alleen aan z'n poten zitten nog enkele stukken oude huid, maar ook die laten snel los.

Overwintering

Hoe korter de dagen, hoe langer de jonge hagedis slaapt. Al enkele dagen woont hij in een oud konijnenhol. De ingang ligt onder een dikke boomstronk, verborgen onder de stekelige takken van een braamstruik. De boomstronk is ongeveer een meter hoog en van boven, waar de boom ooit is doorgezaagd, helemaal vlak. Door langdurig blootgesteld te zijn aan regenwater dat bovenop de stronk bleef staan, is de kern weggerot. Hierdoor is in het midden een diep donker gat ontstaan. De stronk is voor een groot deel overwoekerd met mossen, korstmossen en gras. Aan één kant groeien tegen de stam grote halfronde

Uiterlijk

De levendbarende hagedis wordt maximaal 18 cm groot. Op de Kerkeindsche Heide hebben we nooit een exemplaar gevangen en opgemeten dat gróter was dan ruim 15 cm! De soort wordt niet voor niets ook wel “de kleine hagedis” genoemd. Van dichtbij is de levendbarende hagedis een veel kleurrijker beestje dan je zou denken. De grondkleur varieert van lichtbruin tot bruinrood. Op de rug en flanken is een variabel patroon van lichte vlekken en strepen. Bij vrouwtjes staan de lichte vlekjes op de rug zo dicht opeen dat ze strepen vormen. De buik is geel tot lichtoranje bij de vrouwtjes en oranje tot donkeroranje bij de mannetjes. De mannetjes hebben daarbij heel veel zwarte vlekjes op de buik. Héél soms ontbreken die. Op de Kerkeindsche Heide hebben we een keer zo'n mannetje gevangen (foto onder).

paddestoelen. Ze zitten als balkonnetjes op verschillende hoogtes tegen de stam aangedrukt. Op de paddestoelen heeft de jonge hagedis een prachtig plekje om te zonnen. Hier zit hij beschermd onder de takken van de braam en heeft toch een goed zicht op de omgeving. De vooral met braam, pijpenstrootje, bochtige smele, wat heidestruikjes en een enkel jong berkenboompje begroeide plek, ligt in een hoek van het bos. Oostelijk loopt een breed en noordelijk een smal pad. De bodem zit er vol kuilen en gaten. Het konijnenhol is voor een deel ingestort, hierdoor is de ingang veel smaller dan hij voorheen was. Het daglicht kan, ook als de zon laag staat, niet ver in het hol

doordringen omdat de pijp na een halve meter een flauwe bocht maakt. De jonge hagedis heeft zich nog niet dieper het hol in gewaagd dan nodig. De nachten brengt hij door verscholen tussen wortels die door het plafond en de wanden van het hol heen groeien.

's Avonds daalt de temperatuur flink. De koude lucht dringt steeds dieper het hol binnen. Hij moet dieper wegkruipen om voldoende warm te blijven. Onder aan een smalle pijp, ongeveer een meter diep in de bodem, ligt een brede bijna ronde ruimte. Vaag ruik je er de geur van de konijnen die lang geleden dit hol gegraven hebben. Er ligt een dikke laag van droge grassen en bladeren. Hij kruipt er in weg en valt in een diepe slaap.

Hoofdstuk 2

Tweede seizoen. Eerste echte levensjaar.

Ontwaken

Diep in het oude konijnenhol dringen de geluiden vanuit het bos en de heide nauwelijks door. Toch is het er niet doodstil. Een dikke keverlarve die zich een weg probeert te banen naar het oppervlak, maar in plaats van de gemakkelijke gang naar buiten te kiezen, zich dwars door het plafond van het hol heen graaft, doet door z'n gegrAAF zandkorrels of soms zelfs hele stukken aarde naar beneden vallen. Ze vallen op de droge bladeren en andere plantenresten waarmee de bodem van het hol bedekt is. Voortdurend klinkt er geritsel en getik door het hol. Tussen de bladeren beweegt iets, de jonge hagedis wordt wakker. Vier maanden lang heeft hij, diep weggekropen in het konijnenhol, verstopt onder de droge bladeren, geslapen. Zijn hartslag, die de hele winter zeer traag was, gaat al weer sneller. Hier diep onder de grond is het nog kil. Hij heeft dringend behoefte aan warmte, z'n spieren zijn stijf omdat hij tijdens de lange winterslaap nauwelijks bewogen heeft. Traag loopt hij de pijp in, omhoog naar het oppervlak. Naarmate hij de uitgang van het hol nadert, stijgt de temperatuur. Dat is een aangenaam gevoel. Als hij halverwege is, daar waar de pijp een flauwe bocht maakt, ziet hij de uitgang. Het licht is hier fel, de zon, die in het voorjaar nog niet zo hoog aan de hemel staat, schijnt recht de pijp in. Hij stopt even om z'n ogen te laten wennen. De warmte voelt weldadig op zijn stramme lijf. Tijdens de winterslaap heeft hij niet veel energie verbruikt, maar hij is toch vermagerd. Op z'n flanken zijn de ribben te zien, z'n staart is dun. Ruim een half uur blijft hij in de ingang van het hol liggen tot hij de honger begint te voelen. Hij waagt zich tot buiten het hol, maar neemt eerst de tijd om te zien of de kust wel veilig is. Zijn spieren zijn nog steeds wat stijf en zo beweegt hij zich ook. Uit het struikgewas klinkt het zagende gepiep van een koolmees, de halmen van een pol pijpenstrootje buigen zachtjes heen en weer door de wind, aan de andere kant van de boomstronk ritselt een bosmuis door de bladeren. Geen echt verontrustende geluiden of bewegingen. De kust lijkt

veilig. Hij loopt een stukje verder, onder de grote boogvormige takken van de braamstruik door, richting heidestruiken. Onder enkele dode takken en bladeren vindt hij een paar dikke vette vliegenlarven. Ze waren ook net actief geworden door de warmte van het voorjaarszonnetje. Door hun bewegingen hebben ze hun aanwezigheid verraden, en dat moeten ze met de dood bekopen. Met z'n kop een beetje schuin, grijpt de hagedis razendsnel een larve, werkt deze dan door een paar bewegingen van de kaken verder naar binnen en slikt hem door. Een voor een vreet hij alle larven op. Zijn eerste honger is gestild.

Gegroeid

Na een week is hij weer voldoende op krachten om langere tochten te kunnen maken. De temperatuur in het voorjaar is aangenaam, niet te koud en ook niet snel te heet. Hij meet nu zo'n acht centimeter van z'n neus tot aan het puntje van zijn staart. Hij is lichter gekleurd dan toen hij net geboren was. De rug is bruin en de flanken donkerbruin, de puntjes en vlekjes op de rug en flanken tekenen zich ook al duidelijker af. Alleen de kleur van de staart blijft nog steeds donker grijs, hoewel ook hier de bruine tint al doorheen begint te komen. Zijn buik en de binnenkant van de poten zijn lichtgeel, bijna oranje. Op een van de zwerftochten komt de omgeving hem bekend voor. Een heidestruik met sterk overhangende takken. Vóór de struik ligt een steil randje en onder dit randje ligt een stukje kaal zand met daarin een trechtersvormig kuiltje. Hij beseft het niet, maar hij herkent de plek wel. Hier is hij geboren. Hij onderzoekt de plek, zoals hij dat op alle plekken doet op geuren die hij "proeft" met z'n tong. Van de resten van de eitjes waar hij en z'n broertjes en zusjes uit geboren zijn, is geen spoor meer over. De regens in de herfst, de vorst en sneeuw, de wind hebben er voor gezorgd dat er ook van hen zelfs geen geurspoortje meer te vinden is.

Afgunst

De zon staat al laag. Hij loopt langs de bosrand terug richting overwinteringsplek. Hij heeft de afgelopen nachten steeds doorgebracht in het oude konijnenhol. Voordat de zon helemaal achter

de bomen verdwenen is, kan hij, door op een dikke dode tak te klimmen, nog net wat zonnestrallen vangen. Die tak wordt door een ander dier gebruikt als uitkijkpost. Een roodborstje heeft in de buurt, diep verscholen tussen de dichte takken van een struik, z'n nest. Om de pas gelegde eieren warm te houden zit zijn vrouwtje er op. Regelmatig brengt hij haar wat te eten. Voordat hij de struik in gaat, strijkt hij altijd even neer op de dode tak, speurt eerst de omgeving af om te zien of er geen gevaar dreigt en vliegt dan pas naar het nest. In z'n snavel heeft hij een vette rups. Die leeft nog en kronkelt uit alle macht om uit de bek van de roodborst te ontkomen. Doodstil drukt de jonge hagedis zich plat tegen de tak. De roodborst zit nog geen twintig centimeter van hem vandaan, maar die ziet hij niet eens. Al zijn aandacht is gericht op de kronkelende rups. De roodborst is ook maar een klein vogeltje, lang niet zo groot als de fazant waar hij vorig jaar ternaauwernood aan ontsnapte. Geobsedeerd door die vette kronkelende hap heeft hij zich onbewust een stukje opgericht. Door deze beweging heeft de roodborst hem opgemerkt. De jonge hagedis is voor hem geen bedreiging, daarvoor is die te klein. Als prooi is hij wel geschikt, maar hij heeft zijn bek al vol. Voorzichtig kruipt de jonge hagedis over de tak wat dichterbij. Z'n blik blijft gefixeerd op die kronkelende rups. De roodborst is echter ook niet van plan z'n vette buit af te staan aan een klein hagedisje en vliegt op. Tussen de dichte takken van de struik verdwijnt hij uit het blikveld van de hagedis.

't Is zuur

Enkele weken later is de jonge hagedis zo ver weg gezworven van zijn overwinteringsplek, dat hij niet op tijd terug kan om daar de nacht weer door te brengen. Hij heeft op het eind van de middag een schuilplaats gevonden onder grote stapels takken. De stapels liggen in een lange rij aan de rand van het bos, rondom een laagte in het terrein. Deze rillen zijn gemaakt door mensen die in enkele winters het berkenbos gekapt hebben, en een stuk hebben geplagd. De stammen zijn meegenomen, maar het onbruikbare snoeihout hebben ze laten liggen. De onderste takken zijn al afgestorven, hebben hun buigzaamheid verloren en zijn onder invloed van sneeuw en regen wat in elkaar gezakt. Voor de jonge hagedis vormt de dichte wirwar van takken en twijgen een prachtige schuilplaats.

Hij kruipt moeiteloos door ieder klein spleetje tussen de takken, kan er gemakkelijk naar boven klimmen om te zonnen en kan even gemakkelijk snel diep in de takkenbossen wegkruipen. Onderin, waar, door het gewicht van de enorme stapel, de takken het dicht op elkaar liggen, dringt de zon niet door en is het vochtig en koel. In en onder de rillen wemelt het van insecten die, net als de jonge hagedis profiteren van de beschutting die de stapels takken en twijgen bieden. Achter de rillen is een laagte in het terrein. Overal staan nog de stronken van de gekapte berkenbomen. Ze zijn bijna allemaal even hoog en vormen met hun wit/zwarte schors de grafzerken op een boskerkhof. Zo treurig en doods als het misschien lijkt, is het echter niet. Een paar stronken lopen al weer uit. De jonge twijgen met frisgroene blaadjes vormen dichte bundels. Waar geplagd is, grijpen jonge heideplantjes hun kans. De jonge hagedis mijdt dit terrein. Voor hem is het nog veel te open. Er zijn onvoldoende schuilplaatsen en de zon brandt onbarmhartig op de kale bodem. Het is daar al vroeg op de dag veel te heet voor hem. Het risico is groot dat z'n lichaamstemperatuur dan zó hoog oploopt, dat hij in de problemen komt. Liever volgt hij op zijn dagelijkse zwerftochtjes de rillen. Soms steekt hij een smal paadje over naar de rand van het bos.

Meer mieren

Op een dag besluit hij het paadje niet over te steken, maar de rand van het paadje te volgen. Als hij tussen enkele pollen gras is gelopen proeft hij een vreemde sterke geur. De begroeiing stopt hier abrupt. Recht voor zich ziet hij een grote, kale bruinrode plek. De plek heeft een doorsnee van ruim een meter en is niet helemaal vlak, maar vormt een heuveltje dat in het midden ongeveer 40 centimeter hoog is en aan alle kanten geleidelijk afloopt. Als hij beter kijkt, ziet hij dat het heuveltje voortdurend in beweging is. Het verplaatst zich niet, maar ligt ook niet stil. Iets zorgt er voor dat de plek geen gewoon, kaal stukje bodem op de heide is. Hij begrijpt niet hoe dit kan en ondanks de scherpe geur kruipt hij nieuwsgierig voorzichtig dichterbij. Dan ziet hij wat die voortdurende beweging veroorzaakt. Honderden en nog eens honderden rode bosmieren lopen over het heuveltje heen en weer. Sommigen sjuouwen met dennennaalden die ze gebruiken voor de bouw van hun nest, anderen zijn bezig met het schoonhouden

van de plek. Enkele staan aan een grote harige rups te sjorren en proberen die het nest in te trekken. De hagedis herinnert zich de ontmoeting met een bosmier, kort nadat hij geboren was. Een voorzichtige aftocht lijkt raadzaam. Hij schrikt als hij een plotselinge pijnscheut voelt in de lies van z'n linker achterpoot. Te laat om stilletjes weg te sluipen. Enkele mierensoldaten hebben hem ontdekt en vallen aan. Ze zitten ook al boven op hem, proberen hem te bijten en te besproeien met mierenzuur. De harde schubben op zijn huid beschermen hem tegen de meeste aanvallen van de mieren, alleen onder z'n oksels is z'n huid zachter. Daar is hij het meest kwetsbaar, dat bleek zojuist al. Razendsnel draait hij zich om en vlucht weg. Hierdoor schudt hij alle mieren die al op hem zaten van zich af, op een enkele na. Die heeft zich stevig vastgebeten en wordt een heel eind meegeleurd. Hij kent als mierensoldaat, net als zijn collega soldaten, maar één doel: een vijand aanvallen om hem te doden of toch op z'n minst te verjagen. Hij laat pas los als hij door de manier waarop de jonge hagedis zich door de grashalmen wurmt, wel los móet laten. Als hij aan de rand van het paadje is gekomen stopt de jonge hagedis z'n wilde ren. Hijgend zakt hij door z'n poten. Dat was op het nippertje. Zou hij verder op het mierennest terecht zijn gekomen, dan zouden de mieren hem met honderden tegelijk aangevallen hebben, bijtend en sproeiend met mierenzuur. Het feit dat hij het zuur ook in z'n ogen had kunnen krijgen, waardoor hij niets meer zou zien, zou de kans op ontsnappen een stuk kleiner gemaakt hebben. Wéér is een van z'n kennismakingen met andere dieren goed afgelopen.

Vergissing

Dagen later kriebelt en jeukt het over zijn hele lijf. Niet door het zuur waarmee de mieren hem belaagden, maar omdat hij weer eens uit z'n "jas" is gegroeid. Bij z'n kop en poten begint de opperhuid al te scheuren. Hij is er steeds handiger in geworden om de oude huid te verwijderen door zich tussen takken en grassen te wringen, waarachter de oude huid gemakkelijk blijft hangen. Veel tijd heeft hij niet meer nodig om zo de oude huid kwijt te raken. De nieuwe huid glanst en de kleuren op zijn schubben zijn weer helder. Het is eind juli. De dagen zijn lang en warm. Duizenden bijen en hommels snoepen van de bloeiende heidestruiken. Het gezoem van hun vleugels overstemt alle andere geluiden. Het is nog

Het enige moment waarop groene zandlooperkevers niet sneller zijn dan de fotograaf

vroeg op de ochtend als de jonge hagedis zich voldoende heeft opgewarmd in de zomerzon om op zoek te gaan naar voedsel. Hij steekt snel het smalle paadje tussen de rillen en de bosrand over, waar de zon glinstert op het zand. Voorzichtig loopt hij verder in de schaduw van het bos. Zelfs hier is het nog warm. Als hij langs het bos het paadje volgt, klinkt een snorrend geluid en een forse kever landt midden op het paadje. Meteen na de landing rent de kever

een stukje over het zand. Hij heeft kennelijk geen enkele last van de hitte op het paadje. De felgroene dekschilden en kop glanzen in het zonlicht. Beide dekschilden zijn verfraaid met lichtgele vlekken. De poten en flanken zijn koperkleurig. Dat lijkt een smakelijke, exotische, maar misschien wat grote hap. Als de kever weer een stukje verder is gerend -langzaam lopen kan hij kennelijk niet- is hij dicht genoeg bij de hagedis gekomen. Juist op tijd ziet die gelukkig dat de kever niet alleen zeer fraai gekleurd is, maar ook uitgerust met een stel flinke, van scherpe punten voorziene, kaken. De rollen lijken zo te kunnen worden omgedraaid, van aanvaller naar slachtoffer. Deze groene zandlooperkever is toch een hap te groot voor de jonge hagedis en hij trekt zich voorzichtig terug. De kever heeft hem niet eens gezien. Snorrend vliegt hij op en verdwijnt uit het zicht.

Einde seizoen

Het is al bijna twee maanden geleden dat de jonge hagedis de groene zandloopkever zag. Het is lang warm gebleven. De meeste dagen was hij alleen 's morgens actief en de rest bracht hij door onder in de beschutting van de rillen of in de schaduw van het bos. Twee dagen geleden begon het te regenen. De buien volgen elkaar in snel tempo op. Het waait ook hard en de jonge hagedis komt z'n schuilplaats nauwelijks uit. Dit gedwongen vasten is geen enkel probleem. Hij is goed doorvoed, wat ook te zien is aan z'n dikke staart. De nachten zijn al een stuk frisser en 's morgens, als het al niet regent, is het bos en de heide drijfnat van de mist.

De herfst begint al vroeg dit jaar. In korte tijd is de bodem bedekt met een dikke laag bladeren en overal verschijnen al paddestoelen. Het is de hoogste tijd om z'n overwinteringsplekje in het oude konijnenhol onder de boomstronk op te zoeken. Het is begin oktober als hij in slaap valt, diep verstoopt onder de grond tussen de droge grassen en dorre bladeren.

Verplaatsingen

Het leefgebied van een levendbarende hagedis is enkele tientallen meters groot. Voor veel exemplaren speelt hun hele leven zich af in dit leefgebied. Sommige hagedissen gaan op zwerftocht. In het voorjaar willen mannetjes, die op zoek gaan naar vrouwtjes, nog wel eens verder dan enkele honderden meters trekken. Maar ook zwangere vrouwtjes verlaten soms hun leefgebied om elders hun jongen af te zetten. Hierna trekken ze zonder de jongen weer terug naar hun oorspronkelijke leefgebied. Door dit gedrag zorgen ze voor de verspreiding van de soort. Weer andere individuele exemplaren zwerven zonder aanwijsbare redenen zeer ver weg en keren niet terug naar hun eigen leefgebied. Verplaatsingen tot een kilometer zijn bekend. Op de Kerkeindsche Heide werden er regelmatig exemplaren gezien op plekken die als leefgebied absoluut niet geschikt waren, zoals smalle, schaduwrijke bermen langs bospaden. Ook werd er een keer een volwassen vrouwtje met enkele jongen aangetroffen aan de rand van een maïsakker. Als leefgebied was de plek niet geschikt. Maar ze was hier naartoe getrokken en had er vervolgens haar jongen afgezet.

Hoofdstuk 3

Derde seizoen. Tweede levensjaar.

Onrust

Het is al half april, de hemel is bedekt met een dikke grijze wolkendeken en regelmatig valt de regen met bakken uit de lucht. De temperatuur is te laag voor de tijd van het jaar. Windvlagen doen de takken van de bomen buigen alsof het herfst is. De zon krijgt geen kans om de aarde te verwarmen. Eerder, begin maart, was het een korte periode beter. Terwijl er in de schaduw van het bos nog op enkele plekken sneeuw lag, deed een voorjaarszonnetje de temperatuur snel stijgen. Hierdoor liep ook de temperatuur in het oude konijnenhol erg snel op. Dat was mogelijk de reden dat de hagedis al wakker werd. Hij voelde zich onrustig. Toen hij buiten het hol kwam, bleek er aan de voet van de boomstronk nog wat sneeuw te liggen. Hij vond het maar niks dat koude witte goedje. Op een enkele vroege vlieg na, vond hij niets te eten en hij viel bij terugkeer in het hol weer in diepe slaap.

Pas na half april slaat het weer om. Er verschijnen scheuren in de dikke wolkenlaag, waardoor de

Bedreigingen

Verbossing, vermesting, verdroging en verstoring zijn allemaal factoren die ook de levendbarende hagedissen op de Kerkeindsche Heide bedreigen. Misschien wel de belangrijkste oorzaak van de achteruitgang van de levendbarende hagedis is het dichtgroeien van geschikte leefgebieden. Dat konden we ook constateren op de Kerkeindsche Heide. Binnen een termijn van circa vijf jaar bleken leefgebiedjes zodanig dicht te kunnen groeien, dat de zonlichtinval niet meer voldoende was en de hagedissen er verdwenen. Een deel van de bospercelen op de Kerkeindsche Heide bestaat uit jong naaldbos van 15 tot 30 jaar oud. Deze bossen werden nooit gedund en zijn daardoor erg dicht en donker. Naarmate de bomen ouder en dus hoger worden, wordt de lichtinval op de toch al smalle bermen aan de randen en langs paadjes minder. De begroeiing in deze bermen bestond aanvankelijk uit struikheide, pijpenstrootje en andere planten van heischrale bermen. In de beginjaren van de monitoring werden in deze bermen nog wel eens levendbarende hagedissen gezien, maar naarmate het bos hoger werd, verdween de heideachtige begroeiing en kwamen er ook geen hagedissen meer. Dit bostype vormt een belemmering in de verspreidingsmogelijkheden van de soort.

Gelukkelijk ontstonden er in de loop der jaren als gevolg van beheerswerkzaamheden, waarbij op locaties bos werd weggekapt, ook weer nieuwe geschikte leefgebiedjes. Jammer genoeg gebeurde het kappen en plaggen soms ook op plekken die voor de soort optimaal waren, waardoor ze hier verjaagd werden. Ook werd er wel bos gedund, maar werd nagelaten hierbij ook grote open plekken en brede heischrale bermen te creëren, die geschikt zijn als leefgebied.

Door de stikstofdepositie vind er in het oorspronkelijk voedselarme milieu van de heide een voedselverrijking plaats. Hierdoor nemen grassen, op dit type heide voornamelijk pijpenstrootje, de overhand. Door het plaggen van vergraste heide, waarbij de te voedselrijke bovenlaag verwijderd wordt, kan de heide zich weer ontwikkelen. Omdat de bodembegroeiing vervolgens enkele jaren nodig heeft om zich te herstellen, zijn dergelijke plekken gedurende die termijn niet geschikt als leefgebied voor de levendbarende hagedis en de meeste andere organismen.

In 1995 en in 1997 woedden er heidebranden op de droge heide. Beide keren gebeurde dat op ongeveer dezelfde plek. Hierbij zijn er waarschijnlijk tientallen levendbarende hagedissen omgekomen. Door de verbranding van de vegetatie komen de voedingsstoffen sneller ter beschikking in de bodem. Hiervan profiteerde vooral pijpenstrootje. De struikheide herstelde zich maar moeizaam en dit deel van de heide raakte grotendeels begroeid met pijpenstrootje. Vooral oudere struikheideplanten leken zich niet te kunnen herstellen. Het duurde jaren voordat er weer regelmatig hagedissen in redelijke aantallen gezien werden.

Een directe verstoring op de Kerkeindsche Heide vindt plaats door motorcrossers. Met soms wel een tiental ronkende motoren wordt de rust van wandelaars en zonnende hagedissen verstoord. Bij het crossen werd enkele keren ook dwars over de droge heide gereden waardoor de kwetsbare vegetatie schade opliep.

zonnestrallen eindelijk de aarde kunnen bereiken. Het is al laat in de middag als ook in het konijnenhol de temperatuur zo is opgelopen dat de hagedis langzaam ontwaakt uit zijn winterslaap. Net als in de vorige lente is hij vermagerd. De periode van vasten duurde deze keer nog langer. Het is de honger die hem er al snel toe dwingt het hol te verlaten. Gelukkig geldt wat voor hem geldt ook voor veel insecten. Bij een verhoging van de temperatuur worden ze actiever, wat de kans om er een buit te maken vergroot.

Groter en sterker

Twee weken lang doet hij zich volop te goed aan allerlei vliegende en kruipende insecten. Die verteert hij op z'n gemak, liggend in de zon, op een van de paddestoelenbalkonnetjes die tegen de boomstronk aan groeien.

Hij voelt zich weer helemaal de oude. Hoewel.....hij heeft z'n oude huid weer afgestroopt en ziet er prachtig uit. Hij heeft alle kenmerken van een jong volwassen hagedissenmannetje. Van zijn neus tot het puntje van zijn staart meet hij bijna 13 centimeter. Een lichtbruine grondkleur op de rug en op de flanken een tint donkerder. De flanken zijn bijna groen. Midden over de rug loopt een rij donkere stipjes, die zo dicht opeen staan dat ze een streep vormen. Door de lichte en donkere vlekjes op de flanken en de rug krijgen die een gemarmerd uiterlijk. Een zeldzaamheid bij levendbarende hagedissen. Zijn buik en de onderzijde van de poten zijn oranje met op bijna iedere schub een kleine of grote zwarte vlek. Voldaan koestert hij zich in het zonnetje, zijn buik vol, maar niet op z'n gemak. Hij ligt niet lang. Voortdurend rent hij omlaag, weet beneden gekomen ook weer niet welke kant hij uit wil en rent weer naar boven.

Ontmoeting

Zijn zwerftochten brengen hem steeds verder weg van de vertrouwde plekjes bij de boomstronk in het braamstruweel, de rillen en de rand van de heide. Op een van de tochten langs de bosrand is hij al meer dan vijftig meter verwijderd van de boomstronk als hij geritsel hoort in een pol pijpenstrootje. Doodstil

Bij deze zonnende levendbarende hagedis is goed de gehooropening te zien

blijft hij zitten om af te wachten of het een prooi is of gevaar. Uiterst behoedzaam tilt hij zijn kop op om over enkele grassprietten heen te kunnen kijken. Ondertussen proeft hij met zijn tong de lucht. Die smaakt niet naar gevaar. De geur die hij opmerkt lijkt vertrouwd, maar zorgt er ook voor dat al zijn instincten op scherp staan. In de pol voor hem ritselt er weer wat en tussen de grashalmen verschijnen een snuit, een kop en vervolgens twee poten. Een hagedis werkt zich uit de pol pijpenstrootje. Het dier is ongeveer even groot als hijzelf. Hij is op z'n hoede maar voelt zich niet bedreigd

zoals toen hij nog klein was. Hij loopt voorzichtig verder, terwijl hij de lucht, door z'n tong razendsnel in en uit z'n bek te laten gaan, blijft proeven. Instinctief weet hij nu dat de ander een mannetje is, maar hij weet nog niet hoe die zal reageren. Ze naderen elkaar tot op enkele centimeters. De ander is dofgekleurd, hij gaat binnenkort vervellen. De eerste scheuren in de opperhuid zijn al zichtbaar. Nieuwsgierig draaien ze om elkaar heen. Eigenlijk ziet hij nu pas hoe hij er zelf uitziet. De kleine neusgaten voor op de snuit, de brede bek die doorloopt tot onder de ogen. Het donkere gaatje achter het oog dat de gehooropening vormt. Boven op de kop grote schilden, op de rug en flanken fijne korrelvormige schubben, wat meer rechthoekige schubben op de staart en de buik.

Door zijn nieuwsgierige gedrag is de andere hagedis bepaald niet op z'n gemak gesteld. Zo gauw de weg

vóór hem vrij is, rent hij weg en verdwijnt binnen enkele seconden uit het zicht. Deze ontmoeting heeft de hagedis nog meer geprikkeld.

Bloemen

De volgende dagen zwerft hij steeds maar verder. Hij keert niet meer terug naar de vertrouwde plekjes, maar zoekt elke namiddag een nieuw overnachtingsplekje. Gebruik makend van de beschutting van de begroeiing in een berm, tussen een greppel en een breed pad, trekt hij alsmar verder. De greppel en de berm zijn schraal, maar hier en daar toch voedselrijker dan de heide. De begroeiing is er veel gevarieerder. Schrale stukken met voor hem bekende planten als heidestruiken en pijpenstrootje worden afgewisseld met bloemrijke stukken. Er groeien grassen in verschillende tinten, maar ook gele boterbloemen, roze kaasjeskruid, citroengele kleine teunisbloemen, paars met roze slangewortel, de lichtgeelgroene bloemen van de echte wouw en zelfs hier en daar de lichtgroene bloemen met wijnrode tinten van de brede wespenorchis. Om de zoveel meter staan in de berm lage betonnen paaltjes. Af en toe, als de zon in de ochtend nog niet hoog genoeg staat om de bodem te bereiken, maakt hij gebruik van de paaltjes om er op te zonnen. Ook later op de dag, als de zonnestralen de bodem niet langer bereiken, zit hij graag op een van de

De kleine teunisbloem is een zeldzaamheid in Brabant

Een levendbarende hagedis met afgebroken staart

Verdediging

Levendbarende hagedissen hebben wel tanden en klauwen, maar die zijn te zwak om er zich echt mee te kunnen verdedigen. Hun beste verdediging is de snelheid waarmee ze weg kunnen rennen en zich verstoppen. Hun wat grotere soortgenoot de zandhagedis wil nog wel eens "gewoon" wegluchten óver de begroeiing heen, maar de levendbarende hagedis duikt het liefst zo snel mogelijk een holletje in of verstopt zich onder de begroeiing. In een fractie van een seconde lijken ze van de aardbodem verdwenen. Worden ze toch nog door de aanvaller bij de staart gegrepen, dan hebben ze een verassing in petto. Ze laten, ook zonder dat daar op dat moment hard aan getrokken wordt, hun staart breken. Die is zodanig geconstrueerd dat er heel gemakkelijk een breuk kan komen tussen de wervels, in de spieren en ander weefsel. Voordat de aanvaller in de gaten heeft dat hij maar een klein stukje hagedis heeft, is de voormalige eigenaar van de staart verdwenen. Omdat de staart nog minuten lang blijft bewegen wordt de aanvaller afgeleid, zodat de hagedis langer de gelegenheid heeft om weg te vluchten. Als de wond is genezen, begint de staart weer aan te groeien. Binnen enkele weken heeft de hagedis een nieuwe staart. Deze blijft bruingrijs van kleur, zonder de fraaie tekening en wordt nooit zo lang als de oude.

paaltjes. Het beton houdt tot in de avond de warmte van de zomerse dag vast. Aan de andere kant van de greppel ligt een bos. De kanten van de greppel zijn ruig begroeid met bramen, grassen, een enkele heidestruik en wat jonge berken. Er zitten veel holen en gaten in de bodem door het graafwerk van muizen en konijnen. Jaren geleden hebben de konijnen hier een poging gedaan om zich te vestigen. Waarom dat niet gelukt is en waarom ze verdwenen zijn is niet duidelijk. Het bos is misschien te dicht gegroeid, waardoor er onder het dichte bladerdak geen jonge grassen meer konden groeien en leverde de berm alleen niet voldoende voedsel voor ze. Een malse regenbui heeft enkele dagen geleden er voor gezorgd dat er hier en daar op de bodem wat water staat.

Luchtreis

Vanaf de greppelrand hoort de hagedis dat er een dier door het water loopt. Nieuwsgierig daalt hij af de greppel in. Even lijkt het er op alsof hij z'n normale behoedzaamheid vergeten is. Halverwege bedenkt hij zich en stopt. Dan ziet hij ook wat voor een dier het geluid veroorzaakte. Over de bodem springt een bruingekleurde kikker. Vanaf zijn hoge zitplaats ziet de hagedis dat de kikker een spitse snuit heeft en een brede lichtbruine streep op de rug vanaf het puntje van z'n neus tot aan z'n achterwerk. Het is een heikkervrouwetje dat in maart haar eitjes heeft afgezet in een vennetje. Daarna is ze gaan zwerven. De eitjes aan hun lot overlatend.

De hagedis klautert weer omhoog, als een donkere schaduw over hem valt. Hij verstijft helemaal en drukt zich plat tegen de bodem om zo onzichtbaar mogelijk te zijn. Te laat, een seconde later wordt hij gegrepen door een klauw met gele lange geschubde tenen en kromme dolkvormige nagels. De tenen drukken zo hard op zijn lijf, dat de lucht piepend uit z'n longen wordt geperst. Uit alle macht probeert hij zich in allerlei bochten te wringen om aan de wurgende greep te ontkomen. Tevergeefs, de torenvalk die hem gevangen heeft, houdt hem met een klauw stevig vast, terwijl hij de andere gebruikt om zich op de rand van de greppel in evenwicht te houden. Uit het bos klinken de alarmkreten van vogels en de valk vliegt

meteen op. De hagedis ziet de wereld onder zich voorbij flitsen, hoger en hoger wordt hij meegevoerd. Hij heeft pijn. Een van de vlijmscherpe nagels drukt langzaam door de huid van zijn achterpoot heen. Tegen zoveel kracht is de geschubde huid niet bestand. Met de hagedis bungelend in zijn klauw scheert de valk laag over de boomtoppen. Ondanks de angst en de pijn probeert deze zich opnieuw kronkelend uit de greep van de klauw te bevrijden. De valk laat niet los. Ook pogingen om in de poot van de valk te bijten halen niets uit. Zijn beet is te zwak om door de taaie huid heen te komen. Het enige resultaat van zijn pogingen is dat de valk hem nog steviger vasthoudt, waardoor de scherpe nagel nóg verder in z'n achterpoot gedrukt wordt. Hij geeft z'n pogingen op. Hij is zwaargewond en door de druk van de klauw kan hij nauwelijks ademen. Met zoevende vleugels scheert de valk omhoog om dan in een glijvlucht te dalen. Aan de vliegreis komt een einde als de valk op de rand van zijn nest landt.

Bijna dood

Door de landing wordt de hagedis hard tegen de takken van het nest geslagen. Hij beseft niet dat in het nest twee donzige jongen zitten, die bij het zien van de oudervogel het op een krijsen zetten. Zij zijn de reden dat de valk hem niet meteen, nadat hij de hagedis gegrepen had, ergens is gaan oppeuzelen. De jongen schreeuwen voortdurend om voedsel en de hagedis staat op het punt om in een hapklare brok aan hen opgevoerd te worden. De oudervogel gaat een beetje verzitten zodat hij met z'n kromme snavel een stuk van de hagedis kan aftrekken. Omdat hij daarvoor beide poten moet verzetten, verslapt heel even de greep op de hagedis. Gierend zuigt die z'n longen vol. Een fractie van een seconde is hij los en heeft een kans om te ontsnappen. Onmiddellijk probeert hij dan ook om tussen de takken van het nest weg te kruipen. Hij kan zijn doorboorde achterpoot niet gebruiken, waardoor hij een stuk trager is. Daarbij is de valk niet van plan hem zo gemakkelijk te laten ontsnappen. De hagedis is met zijn kop en voorpoten al tussen de takken verdwenen als de valk hem bliksemsnel aan de staart vastgrijpt en hem met één ruk probeert terug te trekken. Uit alle macht wil de hagedis zich met de voorpoten vasthouden aan de takken. Hij kromt zijn lijf om zich schrap te zetten. Opeens schiet hij naar voren verder de takkenhoop in. Een

pijnscheut giert door zijn lijf. Hij is vrij en sleept zich dieper tussen de takken weg, buiten het bereik van de klauwen en snavel van de valk. Dankzij zijn staart is hij ontsnapt. De staart is niet doorgebeten, maar de hagedis heeft hem afgestoten. De valk denkt dat hij met de kronkelende staart de hele hagedis weer te pakken heeft. Die heeft daardoor de tijd om nog dieper tussen de takken weg te kruipen.

Hij is er slecht aan toe. In z'n achterpoot zit een diepe wond, de poot is onbruikbaar. Daar, waar de staart is afgebroken, zit ook nog bloed. Z'n ribben zijn gekneusd, iedere ademtocht is pijnlijk. Door het bloedverlies voelt hij zich zwak en duizelig. Urenlang hangt hij bewegingloos, diep weggekropen tussen de takken van het nest. Het nest is al jaren in gebruik. Een koppel eksters is lang geleden begonnen met de bouw in een vork van enkele brede takken hoog in een grove den. Ze hebben er verschillende keren jongen groot gebracht en hiervoor het nest ieder voorjaar weer hersteld. Langzamerhand is er een enorme stapel van takken en twijgen ontstaan. Nadat de eksters het nest verlaten hebben, is het door de valken in gebruik genomen.

De nacht en volgende dag gaan voorbij zonder dat hij zich kan of durft te bewegen. Zijn positie is hopeloos. Hij kruipt langzaam verder tot aan de onderkant van de stapel takken. Diep beneden ziet hij, recht langs de stam kijkend, de bodem van het bos. Voorzichtig werkt hij zich tussen de takken uit tot hij in de vork van de takken kan klauteren. Met z'n kop omlaag probeert hij, zich vasthoudend aan de schors, langs de stam af te dalen. Maar zijn linker achterpoot is onbruikbaar en nu voelt hij ook het gemis van zijn staart. Met de staart had hij zich in balans kunnen houden. Zijn achterlijf komt los van de boom, drie poten zijn te weinig om zich vast te kunnen houden en hij tuimelt over de kop. Enkele tellen haken de nagels van zijn voorpoten nog in de schors, maar dan stort hij naar beneden om met een klap op een zijtak, enkele meters boven de bosbodem te belanden. Versuft blijft hij liggen. De wond aan zijn achterpoot is weer gaan bloeden. De schors van de dennenboom op de onderste helft van de stam is veel ruwer. Voorzichtig klautert hij, centimeter voor centimeter, zoveel mogelijk gebruik makend van de gleuven in de schors, verder naar beneden. Meer dood dan levend bereikt hij de voet van de boom. Hij sleept zich enkele meters verder tot hij een holletje gevonden heeft onder een stapel boomstammetjes.

Herstel

Hij is er slecht aan toe. Dagenlang blijft hij in het holletje liggen. Het grootste deel van de tijd slaapt hij. Af en toe hoort hij harde vreemde geluiden, de lucht smaakt vreemd, maar hij is veel te zwak om er aandacht aan te besteden. De wond in z'n achterpoot is dicht en geneest goed. De poot is stijf, maar de spieren lijken niet erg geraakt en hij zal de poot straks weer gewoon kunnen gebruiken. Op de plek waar de staart is afgebroken heeft zich een grijs vlies gevormd. Het is geen ontsteking of litteken, maar het begin van een nieuwe staart. Over enkele weken zal deze volgroeid zijn. De plaats waar de oude staart afbrak zal altijd te zien blijven en de nieuwe staart krijgt ook niet de kleuren van de oude staart, maar blijft donkerder, meer grijs getint en wordt ook minder lang.

Na een week is de hagedis voldoende hersteld om enkele korte voedseltochtjes te kunnen ondernemen. Af en toe trekt hij nog wat met z'n poot die stijf is door het litteken op de wond. Vlak bij de stapel stammen staat een groen geverfde bouwkeet. De lucht is er vergeven van de vreemde geuren. Regelmatig hoort hij een zwaar brommend geluid vanaf het brede pad tegenover de keet naderen. Iedere keer als hij dat geluid hoort komen, vlucht hij weg onder de boomstammen. Als het weer is gestopt hoort hij nog meer vreemde harde geluiden en durft zijn schuilplaats niet te verlaten.

Mensen

Op een dag, als hij terugkeert van een zwerftochtje, is het te laat. Voordat hij onder de boomstammen kan wegkruipen, zijn de makers van die vreemde geluiden er al. Een is er bovenop de boomstammen gaan zitten. Het zijn boswerkers. De keet is hun schaftkeet. De hagedis kruipt zo goed en zo kwaad als het kan weg onder een paar op de grond liggende takken en blaadjes. Hij verroert zich niet, ook niet als hij een nare sterke lucht proeft, afkomstig van een van de boswerkers die een sigaret heeft opgestoken en de rook luid z'n mond uit blaast. Even later wordt de peuk achteloos weggesmeten. Er kringelt een dun sliertje rook uit het gras, voordat een oranje vlam omhoog schiet als het kurkdroge gras vlam vat. "Verrekte gek",

schreeuwt een van de werkers: “Je zet de hele boel in de fik”. De man die de peuk weggooid staat op en probeert stampend met zijn voeten de vlammen te doven. Dat lukt pas als een van de anderen hem te hulp komt. De hagedis is zo geschrokken van de herrie dat hij het op een lopen zet. Zo snel als hij kan wil hij zo v er mogelijk weg komen van de mensen.

Hij kijkt daarbij niet waar hij naar toe loopt en rent het brede pad tegenover de keet op. Als hij halverwege is, hoort hij een kreet. “H e, unne haogedis, vat ‘m Jan,.... de’s unne mooie vur in ‘t terrarium””: schreeuwt een van de mensen. De hagedis weet niet wat het betekent, maar het klinkt niet goed. Hij hoort het stampen van een van de

mensen die achter hem aankomt. Hij is nog maar nauwelijks hersteld van zijn verwondingen, maar is desondanks al weer snel. Voordat de man zelfs maar een poging heeft kunnen doen om hem te grijpen, is hij al tussen de planten in de berm aan de overkant verdwenen. “Ha, ha, daar bende veuls te sloom veur, die bende kw  t”. De man klost terug naar de keet. Van een afstand hoort de hagedis de mensen schreeuwen en lachen.

Door zijn luchtreis is hij terecht gekomen in de bosrand aan de oostkant van de Kerkeindsche Heide. De rand vormt een scherpe overgang van een dicht, donker naaldbos naar een groot open terrein zonder enige andere begroeiing dan het gras in een weiland dat is afgezet met paaltjes en prikkeldraad. Er staan geen koeien in de wei, maar het gras is er gemaaid en ligt geurend te drogen in de zomerzon. De hagedis volgt de bosrand, om zover mogelijk weg te komen van die luidruchtige mensen. De zon begint al te dalen als hij bij een hoek van het weiland een houtwal bereikt. Bij een struik aan de voet van een acacia vind hij onder wat dood hout een veilig plekje voor de nacht.

Een scherpe overgang van bos naar open terrein

Konijnen

De volgende dag besluit hij via de houtwal verder te gaan in noordelijke richting. Twee dagen lang zwerft hij door de houtwal, tot hij bij een maïsveld komt.

De houtwal ligt hier een stukje hoger dan de akkers en weilanden en in de rand hebben konijnen hun holen gegraven. De hagedis ruikt ze. De lucht is vertrouwd en doet hem terug denken aan zijn overwinteringsplek in het oude konijnenhol onder de boomstronk. Dat hol was al lang niet meer

bewoond, maar in de diepte, waar regen en wind geen invloed hadden, hing nog vagelijk de geur van konijnen. Misschien dat hij hier weer zo'n voortreffelijke overwinteringsplek kan vinden. Hoe dichter hij bij de holen komt, hoe sterker de lucht. Behalve enkele roepende vogels, klinkt er uit de omgeving noch uit de holen, enig geluid. Pas als hij boven op de rand van een van de ingangen komt, hoort hij wat geritsel en gesnuif. De holen zijn bewoond. Hij bespeurt geen gevaar, maar als hij het hol in glipt, blijft hij op zijn hoede. De geluiden vanuit de diepte worden steeds duidelijker hoorbaar. Er moeten meerdere konijnen in het hol zitten. De geluiden klinken steeds harder. Dan beseft hij dat dat niet alleen komt omdat hij de konijnen nadert, maar ook omdat de konijnen hém naderen. Er komt er minstens één omhoog. Het geluid klinkt steeds harder als het konijn snel dichterbij komt. Het klinkt nu in de pijp als tromgeroffel. Als het konijn hem bereikt, drukt de hagedis zich plat tegen de zijwand van de pijp, om zo te voorkomen

dat hij platgewalst wordt. Door het veelvuldige gebruik door konijnen: grote, dikke, kleine, magere, jonge en oude, is het eerste deel van de pijp flink uitgesleten en zo breed geworden dat twee konijnen er elkaar kunnen passeren. Het konijn loopt hem voorbij zonder hem zelfs maar op te merken. En na de eerste volgen er nog drie. Even is het stil en dan passeren er nog vier kleintjes. Ze zijn zo klein dat ze over en langs elkaar door de pijp huppelen. Voor de hagedis zijn de konijnen reusachtig, maar hij is niet bang. Ze lijken hem nauwelijks te zien. Misschien ruiken ze hem niet, of weten ze dat hij geen gevaar betekent omdat ze al eerder kennis gemaakt hebben met zijn soortgenoten. Als het laatste konijn gepasseerd is, wordt hij nieuwsgierig en volgt ze terug omhoog het hol uit. Bij de ingang klimt hij weer naar boven, om te zien waar de konijnen naar toe gaan. Die huppelen het maïsveld in en knabbelen aan wat gras en aan de kolven van een omgevallen maïsplant. Regelmatig gaat er een op z'n achterpoten staan om met de oren omhoog gericht de omgeving af te speuren. Ze kunnen dan wel een stuk groter zijn dan hij, maar kennelijk moeten ze ook oppassen.

Inwoning

De hagedis zit boven de ingang van het hol in de zon. Het is hier behaaglijk warm en langzaam dut hij in. Hij schrikt wakker als er een hard trommelend geluid klinkt. Hij voelt de bodem trillen. Als hij opkijkt ziet hij de konijnen recht op het hol afstormen. Ze zijn kennelijk ergens van geschrokken en vluchten het hol in. De hagedis doet hetzelfde. Hij rent via de bovenrand van de ingang naar binnen, als een van de grotere konijnen juist het hol in racet. Door zijn eigen snelheid verliest de hagedis het houvast, tuimelt omlaag en belandt bovenop de rug van het konijn. Instinctief zet hij zijn nagels in de dikke harige vacht, knijpt z'n ogen dicht en drukt zich plat. Het konijn vermindert nauwelijks vaart als hij door de pijp rent. Die wordt echter steeds smaller. Na enkele meters wordt de pijp zó smal dat zijn rug het plafond bijna raakt, en de hagedis laat noodgedwongen los. Hij tuimelt over de rug naar achter, rolt dan omlaag en belandt op de bodem van de pijp. Hij is geschrokken, maar ongedeerd. In de verte hoort hij het konijn nog steeds rennen. Langzaam sterft het geluid weg, het wordt stil. In het hol is het aardedonker. De hagedis

loopt terug naar de ingang. Het daglicht is toch aangenamer dan deze duisternis. Ook bij de ingang is het stil, er lijkt geen enkel gevaar. Hij heeft geen idee waarom de konijnen zo in paniek geraakt waren.

Herrie

Het is augustus. De tijd dat hagedissen jongen krijgen, en hijzelf ook geboren is, is al voorbij. Hij is nu al twee jaar oud. Al dagenlang verblijft hij bij de konijnen, gebruik makend van hun waakzaamheid en de zonnige plek, die opengehouden wordt door hun loop- en graafwerk. Hij profiteert van de veilige hollen om er de nachten in door te brengen, weggekropen in een korte, smalle zijgang. De konijnen hebben hier een poging gedaan om een nieuwe pijp te graven, maar om een of andere reden zijn ze er al snel mee gestopt. Een keer is hij achter de konijnen aan het maïsveld in geweest. Hij voelde zich er niet veilig tussen eindeloze rijen, hoog boven hem uittorende planten. Op de bodem groeide nauwelijks iets, prooidieren waren er niet te vinden en ook een klauterpartij in een van de stengels leverde niets op. Hij scharrelt liever z'n kostje bij elkaar in de houtwal en laat het maïsveld maar aan de konijnen over. Meestal gaan die alleen 's avonds het hol uit. Hij slaapt dan meestal al weer veilig in de zijgang, zonder het risico dat een van de konijnen hem omver loopt.

Op een ochtend klinkt er in de verte een dreunend geluid. Hij heeft al meer van dergelijke geluiden gehoord, toen hij bij de keet verstopt zat onder de houtstapel en aan het genezen was van zijn verwondingen. Toen had hij de energie niet om er veel aandacht aan te besteden, maar nu is hij wel nieuwsgierig. Voorzichtig loopt hij het hol uit en sluipt naar de rand boven de ingang van het hol. De konijnen zijn zoals gewoonlijk om deze tijd nog in diepe rust. Vanaf zijn uitkijplekje ziet hij in de verte een grote machine staan in het maïsveld. Het gevaarte beweegt en als het dichterbij komt, klinken het gebrom van de motor en het ratelen en piepen van de machine steeds harder. Als het nóg dichterbij komt ziet de hagedis dat de maïsplanten door de machine voorover gedrukt worden, om er vervolgens in te verdwijnen. Als een reutelende, piepende, reuzenmaïsvreter komt de machine steeds dichterbij. Uit het konijnenhol is geen

Het brede stuk van de Heilooop

HOOFDSTUK 3 DERDE SEIZOEN DERDE LEVENJAAR

De Snippenpoel

enkel geluid te horen. De hagedis vertrouwt het hol echter niet meer. De herrie is nu oorverdovend en hij zet het op een lopen. Zo snel als hij kan racet hij door de houtwal, een pad over, duikt een greppel in, klautert aan de andere kant weer naar boven en rent dan nog meters ver het achterliggende bos in. Hoe verder hij komt, hoe donkerder en vochtiger het wordt. Nog verder durft hij niet te gaan. Langzaam maar zeker wordt de herrie minder. De machine heeft de rand van het maïsveld bereikt en is omgedraaid om de volgende rijen maïsplanten op te vreten.

Donker en nat

Dit bos is geen prettige plek voor de hagedis. Het bladerdak van de grote eiken laat maar weinig licht door. Alleen op plekken waar nog enkele zonnestralen de bodem bereiken groeien nog wat struiken, varens en grassen. Voor het grootste deel is de bodem bedekt met een dikke laag dode bladeren, takken en dichte kussens van mossen. Er klinken allerlei geluiden in dit bos. Piepen van kleine vogeltjes, harde tikken van een voedselzoekende specht, kraken van takken, de plof van een eikel die door een onbekende

oorzaak te vroeg naar beneden valt, overal geritsel van muizen of andere dieren die tussen de bladeren rondscharrelen. De meeste geluiden kent hij niet en ze zijn niet bepaald geruststellend. Hij voelt dat er vanuit de dichte bladeren naar hem geloerd wordt. Zeer voorzichtig, zoveel mogelijk proberend om de bladeren niet te laten ritselen, loopt hij verder tot hij aan de noordelijke rand van het bos komt. Hier is het een stuk lichter en de begroeiing is er heel anders dan dieper in het bos. Hoge grassen, bramen, brandnetels, kleefkruid en andere planten vormen een dichte zoom aan de bosrand. Hij kan niet zien wat er zich achter de planten, buiten het bos bevindt. Op goed geluk kruipt hij tussen en over de dichte wirwar van stengels en bladeren. De ondergrond loopt hier schuin af. Daardoor komt hij ongemerkt steeds hoger in de grashalmen terecht die onder zijn gewicht doorbuigen. Als ze zover doorbuigen dat ze hem niet meer kunnen dragen, is het te laat. Hij schuift er af en valt naar beneden. Met een plons belandt hij in het water en gaat helemaal kopje onder. Hij is in de Heilooop gevallen. Een stroompje dat hier langs de bosrand verbreed is. Waar het verderop de bosrand bereikt, is het weer smaller. Als hij weer boven is gekomen drijft hij langzaam weg. Instinctief maakt hij wat kronkelende bewegingen en gaat daardoor meteen vooruit. Hij heeft de slag snel te pakken en steekt als een volleerde zwemmer in enkele seconden de Heilooop over. Terwijl de waterdruppels van zijn schubben afglijden, kruipt hij de andere oever op. Om zich heen kijkend ziet hij pas dat hij publiek had. Bolle ogen in de geelgroene kop van een poelkikker kijken hem vanuit het water verbaasd aan. De kikker was op het gespetter afgekomen om te zien wat er aan de hand was. Misschien hoopte hij op een vette prooi. De hagedis heeft geen trek in een kennismaking met zo'n glibberig beest en loopt verder omhoog de oever op. Aan deze kant van de Heilooop ligt een akker. Enkele tientallen meters verder ligt een bos. Hij rent zo snel mogelijk door een ondiepe gleuf tussen de begroeiing op de oever en de akker, richting bos. In dit open terrein is hij erg kwetsbaar. Het bos biedt meer beschutting.

Het bos hier lijkt in bepaalde opzichten wel wat op de plek waar hij opgegroeid is. Het ligt tussen de akker en een heideterrein, de Snippenpoel. Dit is een natte heide, dicht begroeid met gagel, pijpenstrootje en dopheide. Op de wat drogere plekken groeit struikheide tussen de berkenbomen. Vertrouwde planten voor de hagedis. De bomen laten door hun dun bebladerde kruinen veel licht door. In het terrein staan

Natte heide

In een oostelijk gelegen terreindepressie van de Kerkeindsche Heide ligt een biologisch waardevol moeras. Dit gebiedsdeel wordt de Snippenpoel genoemd en is een nog deels vergraste natte heide (dopheide – verbond, associatie: moeras-wolfsklauw en snavelbies). Een deel is begroeid met wilde gagel (*Myrica gale*). Een andere bijzondere plant die hier anno 2004 nog steeds wordt aangetroffen is de klokjesgentiaan (*Gentiana pneumonanthe*). Door Brabants Landschap wordt door voorzichtig plaggen en het schonen van de vennen gewerkt aan herstel van dit heidetypen. Op recent geplagde plekken komen kleine zonnedauw (*Drosera intermedia*) en moeras-wolfsklauw (*Lycopodium inundatum*) in grote aantallen te voorschijn.

Door plaggen wordt in de Snippenpoel geprobeerd de natte heide te herstellen

ook enkele stronken van zomereiken, die jaren geleden al het loodje hebben gelegd, omdat ze niet langer bestand waren tegen de voor hen te natte bodem. De stronken en dode takken zijn in deze vochtige omstandigheden dicht begroeid met kleurige zwammen, paddestoelen en mossen. Tussen en onder het dode hout krioelt het van het leven. Het wemelt er van de spinnetjes, slakjes en torretjes. De hagedis heeft er zijn buik aan dik gegeten als hij opgerold in een pol pijpenstrootje in slaap valt.

Weer overwinteren

Als de blaadjes aan de berken beginnen te verkleuren, er meer en meer regen valt en de wind steeds meer blaadjes omlaag doet dwarrelen, heeft hij een goed leefgebiedje gevonden op een bult aan de rand van het berkenbos en de natte heide. Iedere ochtend verwarmt het zonnetje, als het tenminste te voorschijn komt, de aarde. Een verlaten muizenholletje onder een dichte takkenhoop op de bult is diep genoeg om hem een droge, veilige schuilplaats te verschaffen. Hij kan er ook de winter doorbrengen, want het is diep genoeg om vorstvrij te blijven en niet te diep om hem in het grondwater, dat hier nogal hoog staat, te doen belanden. Na zijn onverwachte zwempartij in de Heilooop heeft hij voorlopig genoeg van water.

Zijn staart is inmiddels weer aangegroeid. Zijn totale lengte is nu weer bijna 16 centimeter. In de ochtendzon, als de nevel in de Snippenpoel is opgetrokken, ligt hij met glanzende schubben te zonnen op de bult. De nachten zijn koud en overdag wordt het ook al niet meer echt warm. De blaadjes van de berken tonen al hun herfstkleuren als hij weggroeit in het holletje. De komende wintermaanden laat hij zich niet meer zien.

De wilde gagel bloeit voor dat het blad verschijnt

Hoofdstuk 4

Vierde seizoen. Derde levensjaar.

Nieuwe start

Tjirrrp, tjirrrrp, tjirrrrp, klinkt de vrolijke roep van een familie staartmezen door het bos. Behendig hangen ze aan de buigzame takken van de berken op zoek naar wat eetbaars. Door voortdurend te tjirpen houden ze contact met elkaar. Een van de vogeltjes probeert wat eetbaars te vinden in een grote stapel takken. Hij hangt op zijn kop aan een uitstekende tak, als hij op de bodem iets ziet bewegen. Nieuwsgierig draait hij zijn kopje, kijkt een seconde en vliegt dan weg. Zijn aandacht is al weer ergens anders op gericht.

De hagedis strekt z'n achterpoot. Door het litteken is deze nog steeds wat strammer dan de andere poten. Hij koestert zich in het zonnetje. Lui, met de ogen halfgesloten en zich zo breed mogelijk makend om zoveel mogelijk zonnewarmte op te vangen, ligt hij op het mos. Enkele dagen geleden is hij uit z'n winterslaap ontwaakt en heeft het muizenhol, waar hij de hele winter heeft doorgebracht, verlaten.

In een struik zingt een heggemus zijn snelle, schelle liedje. Steeds wordt de melodie herhaald. Verder weg, diep in het bos aan de westelijke kant van de Snippenpoel klinkt het nasale gekoer van een houtduif. Roekoe, roekoe koe, roekoe. Het zware donkere geluid van de duif draagt ver.

De hagedis loopt een stukje verder en klimt op de verdroogde halmen en bladeren van een pol pijpenstrootje. Z'n kop beweegt steeds heen en weer. Hij is erg onrustig. Hij wil verder, maar weet niet waar naar toe. In de natte, moerassige heide voor hem, glinstert het water tussen de dopheide, het pijpenstrootje en de gageelstruiken. Iedere avond hoort hij hier het roepen van de bruine kikkers en de heikikkers. Tot diep in de nacht gaat de kikkersymfonie door, brrrrr, brrrrrrrrrr, brrrrrrrrr, wob, wob, wob.

Hij kruipt uit de pol en loopt het gageelstruweel in. Onder de glanzende donkerbruine takken van de

gagel probeert hij zoveel mogelijk over het veenmos te lopen, om droge poten te houden. Zonder veel succes. Het mos groeit tot in het water en zuigt het op als een spons. Zachtjes begint het te waaien. De wind veroorzaakt een dwarrelende regen van geel stuifmeel uit de katjes van de gagel. Een poederige wolk belandt op zijn snuit. De stuifmeelkorrels veroorzaken een kriebel in zijn neus en proestend en snuivend rent hij terug naar de bosrand. Het bos ligt wat hoger en is daardoor een stuk droger. Hij waagt zich niet meer in het gagelstruweel, maar blijft de bosrand volgen tot aan de oever van de Heilloop. Het water loopt hier door een diepe, zeer

smalle geul aan de westelijke rand van de Snippenpoel. Op de andere oever ligt een groot eikenbos. Vorig jaar is hij wat zuidelijker door dit bos getrokken en min of meer per ongeluk de Heilloop overgestoken. Op die plek is het loopje veel breder. Hier stroomt het roestbruine water langs de bosrand, onder de schaduw van zware takken van de eiken. Ook aan de kant van de Snippenpoel staan enkele grote eiken. Op de hoge oever ligt het vol met dikke knoesten, takken en stronken van bomen die er al lang geleden zijn omgevallen. Veel van het hout is weggerot en wat er nog staat of ligt zit vol met gaten en holen. Sommige half ingestort, andere misschien nog bewoond. Een dikke deken van mossen bedekt alles op deze vochtige, schaduwrijke plek. Hij klautert over en tussen de op de grond liggende takken en stronken verder, tot hij uitgeput in een holte boven in een stronk wegekruipt en in slaap valt.

Het moer

Omdat de bomen zo vroeg in het voorjaar nog niet volop blad dragen, bereikt het zonlicht op veel plekken de bosbodem. Vroeg bloeiende planten als speenkruid en bosanemoon profiteren hier van. In de ochtendzon richten de gebogen bloemstengels met gele en witroze bloemetjes zich op om het zonlicht op te vangen. Ook de hagedis krijgt in de zonnewarmte weer energie. Tussen het rottende hout vindt hij enkele smakelijke vliegenlarven. Hij zwerft langs de steile oever van de Heilooop. Het eerste deel van z'n staart is opgezwollen door de dubbele penis die daar verborgen zit. Zijn hormonen beginnen nu echt op te spelen. Gedreven klautert hij verder tussen en over dikke takken en stronken. Als de zon verder langs de hemel klimt, bereikt het licht de bosbodem steeds minder. Om toch zoveel mogelijk in de zon te blijven, dwaalt de hagedis verder het moerassige terrein in. Hier staan minder bomen, maar meer dichte, lage struiken als gagel en kruipwilg. Het wordt steeds lastiger om droge plekken te vinden. De bodem is zompig en er staat zoveel water, dat hij alleen met droge poten kan passeren door over de takken van de struiken te klauteren.

Langzamerhand worden natte plekken complete plasjes en poeltjes. Er is bijna geen doorkomen meer aan. Het moeras waar hij in terecht is gekomen strekt zich uit tot aan een hogere wal, waarop struikheide, pijpenstrootje en enkele vliegdennen groeien. Deze zandwal vormt een scheiding tussen het moeras en een poel. Het kost hem nog ruim een uur om de drogere grond van deze wal te bereiken en uitgeput kruipt hij weg tussen de halmen van een pol pijpenstrootje. Het licht van de voorjaarszon verwarmt z'n vermoeide spieren. Als hij een uurtje gerust heeft, gaat hij weer verder.

Eindelijk

De drang om steeds maar verder te gaan blijft hem parten spelen. Hij volgt de wal in noordoostelijke richting. Dan hoort hij een geritsel tussen de bladeren van het pijpenstrootje recht voor hem. Gespannen drukt hij zich tegen de bodem om zo min mogelijk op te vallen. In zijn blikveld verschijnt

Zich breed makend probeert deze levendbarende hagedis zoveel mogelijk zonnewarmte op te vangen.

een andere hagedis. Razendsnel schiet z'n tong heen en weer om de lucht te proeven en zo te ontdekken wat er precies aan de hand is. Hij merkt dat het een "zij" is en ze is mogelijk paringsbereid. Dat zijn signalen die z'n ogen, maar vooral z'n reukvermogen binnen enkele seconden registreren. Voorzichtig, om haar niet af te schrikken loopt hij op haar toe. Ze is groot, ze is mooi. Stokstijf blijft ze stilstaan. De zenuwen van beide dieren zijn tot het uiterste gespannen. Beide tongen bewegen razendsnel in en uit de bek om alle signalen op te vangen. De jonge hagedis loopt op hoge poten op haar toe tot ze elkaar raken. Hij manoeuvreert zijn lijf zo dat het zijne parallel aan het hare komt. Plotseling bijt hij haar in de flank, houdt vast en draait zijn onderlijf onder het hare om een van z'n penissen in haar geslachtsopening te kunnen duwen. Met heftige bewegingen bevrucht hij haar. De paring houdt bijna dertig minuten aan. De dagen daarna paren ze nog verschillende malen. Daarna ziet hij "zijn" vrouwtje niet meer. Ze is waarschijnlijk weggetrokken om een plekje te zoeken, waar ze ongestoord en veel kan zonnen, zodat de eitjes in haar buik goed kunnen groeien. Op de wal tussen het moerasbos en de poel leven volop prooidieren. Het jonge mannetje wordt groot en vet. Voorlopig blijft hij hier. ■

Waarnemingen van andere dieren en planten.

Een van de leuke bijkomstigheden van een langdurig onderzoek in een gebied is dat je ook regelmatig andere dieren of planten ziet die er eerder niet waren of –en dat is nog waarschijnlijker- je ze niet opmerkte. Soms tref je heel bijzondere soorten en soms zie je soorten op een bijzondere manier. Zo werden er in 2001, een heikikker, een levendbarende hagedis én een jonge salamander samen verscholen onder één stuk schors op de heide, gevonden. Zo'n vondst doe je maar één keer in je leven.

De complete lijst van andere organismen is te lang om helemaal geplaatst te worden, daarom hier een selectie.

Vissen

In de Heiloo werd in 1999 een jonge **snoek** (*Esox lucius*) (17 cm) gevangen. Kennelijk was het dier bij hoge waterstand de loop opgezwommen. Eveneens in de Heiloo, maar ook in een van de poelen in de Snippenpoel werden in 1995 nog **tiendoornige stekelbaarzen** (*Pungitius pungitius*) aangetroffen. Nadat in een warme zomer de poelen en bijna de hele Heiloo droogvielen werden deze vissoorten hier nooit meer gevonden.

Planten van de Pijnendijk en zijpaden

Brede wespenorchis (*Epipactis helleborine*). Deze orchidee groeit in de bermen van de Pijnendijk en een zijpad. Er werden in 1998 meer dan 50 exemplaren geteld. Een exemplaar miste het bladgroen. De kleur van de bladeren was bleekgeel. Het onderste deel van de stengel was, net zoals bij gewone exemplaren, rood aangelopen. Dit verschijnsel komt bij deze soort wel eens meer voor.

Grondster (*Illecebrum verticillatum* Rode lijst 3) is een klein plantje. Het groeit op de Kerkeindsche Heide massaal op vochtige plekken op enkele niet al te veel bereiden paden.

In de bermen van de Pijnendijk groeien andere soorten dan die gewoonlijk voorkomen in een voedselarm heide- en bosgebied. Dit heeft te maken met het feit dat er ten behoeve van de berijdbaarheid van deze

halfverharde weg sintels zijn opgebracht die van invloed waren op de bodem. Dit leverde een totaal andere vegetatie op. Behalve de al eerder genoemde brede wespenorchis vonden we er naast allerlei meer bekende kruiden en grassen:

wouw (*Reseda luteola*)

slangekruid (*Echium vulgare*)

kleine teunisbloem (*Oenothera parviflora*).

Planten van droge en natte heide met vennen (Snippenpoel)

Klein warkruid (*Cuscuta epithymum*, Rode lijst 2) wordt al sinds 1995 op de doge heide aangetroffen. Ook in 2004 is hij hier nog steeds aanwezig en lijkt zich te hebben uitgebreid. **Kleine zonnedaauw** (*Drosera intermedia*, beschermd) werd in 1995 op een natte plek op de heide aangetroffen. Na circa twee jaar verdween hij daar, maar verscheen in 2001 massaal op de oevers van een geschoond ven in de natte heide (Snippenpoel). In 2002 verscheen hij ook weer op de oude vindplaats in de droge heide. Behalve de kleine zonnedaauw profiteerde ook de **moeraswolfsklauw** (*Lycopodium inundatum*, Rode lijst 3), van de schonings- en plagwerkzaamheden in de Snippenpoel. De groeiplaats van het **duizendknoopfonteinkruid** (*Potamogeton polygonifolius*, Rode lijst 3) in de Snippenpoel was al jaren bekend (mondelinge mededeling J. Cools, 2003). Het bijzondere is dat de soort er anno 2004 nog steeds voorkomt. Ook was bekend dat in de Snippenpoel de **klokjesgentiaan** (*Gentiana pneumonanthe*, beschermd) voorkomt. In 2004 telden we 29 bloeiende exemplaren.

Klokjesgentiaan

Andere meer of minder bijzondere planten:

stekelbrem (*Genista anglica*)

borstelgras (*Nardus stricta*)

blauwe zegge (*Carex panicea*)

bruine snavelbies (*Rhynchospora fusca*)

veelstengelige waterbies (*Eleocharis multicaulis*)

pilzegge (*Carex pilulifera*)

veenmos (*Spagnum palustre*)

waterpostelein (*Lythraceae potula*)

moeraswalstro (*Galium palustre*)

snavelzegge (*Carex rostrata*).

Vogels

In 1996 werd op de heide een **roodborsttapuit** (*Saxicola torquata*) gezien. Maar pas in 2001 en 2002 werd er een koppel gezien. Vermoedelijk broedde de soort er in die jaren, en misschien ook wel in voorgaande jaren.

Andere vogelsoorten die in de loop der jaren een of meerdere malen werden gezien:

dodaars (*Tachybaptus ruficollis*)

smient (*Anas penelope*)

havik (*Accipiter gentilis*)

torenvalk (*Falco tinnunculus*)

boomvalk (*Falco subbuteo*)

buizerd (*Buteo buteo*)

sperwer (*Accipiter nisus*)

groene specht (*Picus viridus*)

zwarte specht (*Dryocopus martius*)

kraanvogel (*Grus grus*) (groep overvliegend)
houtsnip (*Scolopax rusticola*)
bokje (*Lymnocyptes minimus*) (2)
watersnip (*Gallinago gallinago*)
wulp (*Numenius arquata*)
bosuil (*Strix aluco*) (vloog op van de grond)
paapje (*Saxicola rubetra*) (1)
boompieper (*Anthus trivialis*)
patrijs (*Perdix perdix*) (2)
tuinfluiter (*Sylvia borin*)
kruisbek (*Loxia curvirosta*) (man)
keep (*Fringilla montifringilla*)
nachtzwaluw (*Caprimulgus europaeus*) (onbevestigde waarneming).

Insecten en spinnen

In 1996, 1997 en 1998 werden er op de droge heide enkele **driehoornmestkevers** (*Typhaeus typhoeus*) gevonden. Nadien is de soort nooit meer aangetroffen. De soort maakt gebruik van konijnenkeutels. Of het verdwijnen verband houdt met een lage konijnenstand op de heide is niet duidelijk. In 2002 werden twee dekschilden gevonden van een **bosmestkever** (*Geotrupes vernalis*).

De **groene zandloopkever** (*Cicindela campestris*) wordt bijna ieder jaar, soms ook parend, gezien.

Andere waargenomen insecten:

gouden tor (*Cetona aurata*)
rode boktor (*Leptura rubra*)
hageheldvlinder (*Lasiocampa quercus*) (cocon)
groenwitte spanner (*Campaea margaritata*)

bont zandoogje (*Pararge aegeria*)

doornsprinkhaantjes (*Tetrix undulata*)

grote lantaarnspin (*Agroeca brunnera*)

tijgerspin (*Agriope bruennichi*) in zijn opmars door Nederland heeft deze soort ook de Kerkeindsche Heide bereikt.

Zoogdieren

Reeën (*Capreolus capreolus*) worden op de Kerkeindsche Heide regelmatig gezien. Een enkele keer een reegetit met kalmpjes, andere keren reeën in kleine roedels bestaande uit een bok met drie geiten. Verder worden er vooral hun sporen gezien. Ondanks veel rondlopen werd tijdens de monitoring nooit een **vos** (*Vulpus vulpus*) gezien. Hij verraadde zijn aanwezigheid uitsluitend door zijn uitwerpselen op markante plekken. **Eekhoorns** (*Sciurus vulgaris*) worden niet veel waargenomen op de Kerkeindsche heide. De waarneming van twee parende eekhoorns, tegen de stam van een boom, was dan ook heel bijzonder.

Amfibieën

Op de Kerkeindsche Heide zijn zes vennen, een poel en een loopje (Heiloo) aanwezig. Al de wateren, behalve een op een particulier terrein, zijn enkele malen geïnventariseerd op de aanwezigheid van amfibieën. De methode die hier voor gebruikt werd, was het bemonsteren met behulp van een schepnet. Slechts een keer hebben we in overmoed en zonder nadenken een poging gedaan om amfibieën te horen roepen in de duisternis in de vennetjes van de Snippenpoel. Het betreffende terrein ligt tegen de autoweg A58 en we werden dus getrakteerd op een aanhoudend geraas van auto's. Alleen enkele

Bont zandoogje

Tijgerspin

kwakende **groene kikkermannetjes** waren in staat boven de herrie uit te komen.

Er blijken acht soorten amfibieën op de Kerkeindsche Heide voor te komen:

Gewone pad (*Bufo bufo*)

De Kerkeindsche Heide vormt geen optimaal biotoop voor de gewone pad en de soort maakt dan ook niet de indruk in grote getale voor te komen. In 1998 werden er, zeer verrassend, tijdens een bezoek om de Levendbarende hagedis te monitoren, overal juveniele gewone padden gezien. Er werden toen meer juveniele padjes geteld dan hagedissen. Verspreid over het gebied moeten er honderden rondgezworven hebben.

Bruine kikker (*Rana temporaria*)

In de Snippenpoel en in een vennetje aan de Pijnendijk werden maximaal 200 respectievelijk 70 eiklommen van de bruine kikker geteld. Vanaf 1997 bleken ieder jaar alle eiklommen aangetast door schimmel en werden er nauwelijks of geen larven meer aangetroffen. Toen in 2000 een van de vennetjes in de Snippenpoel geschoond was, werden hier weer larven van de bruine kikker aangetroffen. Tijdens de monitoring werden er incidenteel adulte of juveniele exemplaren van de soort verspreid over het gebied aangetroffen. In 1999 werden er tijdens het monitoren van de hagedis enkele tientallen juveniele bruine kikkers geteld. Net zoals dat in 1998 gebeurde met de gewone pad.

Bruine kikker

Heikikker

Heikikker (*Rana arvalis*)

De aanwezigheid van de heikikker kon al in 1994 bevestigd worden door de vondst van twee juvenielen. Enkele eiklopers in het vennetje aan de Pijnendijk en in de Snippenpoel leken ook afkomstig van de heikikker, maar deze determinatie was niet zeker. De daarop volgende jaren werden er ieder jaar tijdens het monitoren van de levendbarende hagedis wel enkele juveniele en adulte exemplaren in het gebied gezien, maar het bleef onduidelijk waar de soort zich voortplantte. Pas in 1999 vonden we in twee van de drie vennetjes in de Snippenpoel enkele exemplaren in amplex en roepende mannetjes. Gewoon overdag en op enkele meters afstand. In dit zelfde jaar gebeurde het, net als bij de bruine kikker en in 1998 bij de gewone pad, dat we tijdens het monitoren van de levendbarende hagedis juveniele heikkikkers konden gaan tellen. Meer dan 40 werden er aangetroffen en verspreid over het gebied moeten er honderden geweest zijn.

Kleine watersalamander (*Triturus vulgaris*)

Tijdens onze inventarisaties bleek de kleine watersalamander in het vennetje aan de Pijnendijk voor te komen. Dit water blijkt behoorlijke aantallen te herbergen, althans in die jaren dat het vennetje tot in de zomer water houdt. In de Snippenpoel werd de soort, na de vondst van enkele dode exemplaren en enkele larven in 1994, niet meer aangetroffen.

Vinpootsalamander (*Triturus helveticus*)

Het voorkomen van de vinpootsalamander was niet bekend van de Kerkeindsche Heide. We waren dan ook zeer verrast toen we in 1998 een vinpootsalamander aantroffen in de Heilooop (Braakloop) en in 1999 één in de Snippenpoel. Beide keren betrof het mannetjes, waardoor de soort ook met zekerheid gedetermineerd kon worden. In de winter van 2000 werd een van de vennetjes in de Snippenpoel geschoond. Bij een bemonstering in april 2001 werden er in dit water in zeer korte tijd meer dan 20 vinpootsalamanders gevangen. De soort was wel steeds aanwezig geweest, maar het water, dat voor de schoning sterk was verland, was eerder moeilijk te bemonsteren.

Kamsalamander (*Triturus cristatus*)

De Kamsalamander werd eerder (1985) op een plek op de Kerkeindsche Heide aangetroffen. Tijdens onze inventarisaties werd de soort twee keer gevonden, overigens op andere plekken dan de historische waarneming aangaf. In 1998 werd een vrouwtje gevangen in het vennetje aan de Pijnendijk en in 1999 werd een mannetje gevangen in de Heiloo.

Middelste Groene kikker (*Rana klepton esculenta*)

Tijdens onze inventarisaties bleken er kleine aantallen groene kikkers aanwezig in een vennetje aan de Pijnendijk, de Snippenpoel en in het Berkven. In het vennetje aan de Pijnendijk werden in 1994 nog maar twee exemplaren aangetroffen. In de drie daarop volgende jaren werd de soort hier helemaal niet meer gezien, vermoedelijk als gevolg van het voortdurend droogvallen van dit vennetje. Pas in 1998 werd er weer een subadult exemplaar gezien.

Poelkikker

Poelkikker (*Rana lessonae*)

Al eerder hadden we het vermoeden dat er mogelijk ook sprake was van poelkikkers op de Kerkeindsche Heide. Dit kon pas bevestigd worden door de vangst en determinatie van drie mannetjes en twee vrouwtjes in de Heiloo. Als gevolg van de lage waterstand zaten de kikkers geconcentreerd op één plek wat het vangen een stuk vergemakkelijkte. De overige gevangen groene kikkers bleken middelste groene kikkers te zijn.

Met acht soorten amfibieën waarvan er twee (vinpoetsalamander en poelkikker) nog niet bekend waren uit het gebied, vier soorten die op de Rode Lijst (Creemers, 1996) vermeld staan als kwetsbaar

(poelkikker, heikikker, vinpootsalamander en kamsalamander) en drie Habitatrichtlijnsoorten (poelkikker: bijlage 4, heikikker: bijlage 4 en kamsalamander: bijlage 2 en 4) blijkt de Kerkeindsche Heide ook voor amfibieën een bijzonder gebied.

De lage dichtheden van de verschillende soorten amfibieën lijkt vooral z'n oorzaak te vinden in de slechte kwaliteit van de voortplantingswateren.

Geraadpleegde literatuur

Anonymus, 1988. De heide heeft toekomst. Advies voor het toekomstige natuur- en landschapsbeleid. Werkgroep Heidebehoud en Heidebeheer. Directie Natuur, Milieu en Faunabeheer.

Anonymus, 1993. Beheersrapport Brabants Landschap. Kerkeindsche Heide. Haaren

Bergmans, W. & A. Zuiderwijk, 1986. Atlas van de Nederlandse Amfibieën en Reptielen en hun bedreiging. Vijfde herpetogeografisch verslag. Uitgave nr. 39. Koninklijke Natuurhistorische Vereniging en Nederlandse Vereniging voor Herpetologie en Terrariumkunde Lacerta. Stichting Uitgeverij KNNV, Hoogwoud.

Caspers, Th. & V. Bakker, 1999. Handboek Brabants Landschap. Brabants Landschap, Haaren

Creemers, R.C.M., 1996. Bedreigde en kwetsbare amfibieën en reptielen in Nederland, met voorstel voor Rode Lijst. Stichting RAVON, Nijmegen.

Diverse auteurs, 1999. Reptielen en terreinbeheer. Themanummer Nieuwsbrief RAVON Werkgroep Monitoring. Stichting RAVON.

Glandt, D., 2001. Die Waldeidechse, unscheinbar, anpassungsfähig, erfolgreich. Beiheft der Zeitschrift für Feldherpetologie 2. Laurenti Verlag. Bochum.

Groenveld, A. & G. Smit, 2001. Handleiding voor het monitoren van amfibieën in Nederland. Stichting RAVON Werkgroep Monitoring. Amsterdam.

Hanekamp G., 1997. Poelen. Landschapsbeheer Nederland. Utrecht.

- Hom, C.C, P.H.C. Lina, G. van Ommering, R.C.M. Creemers & H.J.R. Lenders, 1996. Bedreigde en kwetsbare reptielen en Amfibieën in Nederland. Toelichting op de Rode Lijst. Rapport IKC Natuurbeheer nr. 25.
- Lenders, H.J.R., C.C.H. Marijnissen, R.P.W.H. Felix, 1993. Waarnemen en herkennen van amfibieën en reptielen in het veld. Stichting RAVON. Nijmegen.
- Nie, H. de, G.van Ommering, 1998. Bedreigde en kwetsbare zoetwatervissen in Nederland. Toelichting op de Rode Lijst. Rapport IKC Natuurbeheer nr. 33.
- Nöllert, A. & C. Nöllert, 2001. Amfibieëngids van Europa. Tirion Uitgevers BV. Baarn
- RAVON Werkgroep Monitoring, 2003. Nieuwsbrief Nummer 26 Voorjaar 2003. Stichting RAVON. Amsterdam
- Rijsewijk, A.C. van, 1993 t/m 2004. Jaarverslagen Kerkeindsche Heide e.o. Eigen beheer. Tilburg
- Rijsewijk, A.C. van, 2000. De Kerkeindsche Heide toch de moeite waard. RAVON, jaargang 3 (3), pag. 52 – 55.
- Sparreboom, M., 1981. De amfibieën en reptielen van Nederland, België en Luxemburg. Balkema, Rotterdam.
- Strijbosch, H., 2001. Het belang van het heidelandschap voor de herpetofauna. De Levende Natuur, jaargang 102, pag. 156 – 158.
- Strijbosch, H., 2002. Kolonisatie van nieuw aangelegde kapvlakten door de levendbarende hagedis. RAVON, jaargang 5 (13), pag. 1 - 5.

Tonkes, M. 1991. Leefomgevingeisen van de Nederlandse reptielen. Verslagen en Technische gegevens nr. 60. Instituut voor Taxonomische Zoölogie. Universiteit van Amsterdam.

Weeda, E.J., J.H.J. Schaminee & L.van Duuren, 2000. Atlas van de plantengemeenschappen van Nederland. Deel 1. Wateren, moerassen en natte heide. KNNV. Utrecht

Colofon

© 2005. Alles uit deze uitgave mag overgenomen worden, mits met bronvermelding

Uitgave: RAVON, Nijmegen.

Tekst en samenstelling: Arnold van Rijsewijk.

Vormgeving: Ton Bakker, Halsteren.

Foto's en andere afbeeldingen: Arnold van Rijsewijk tenzij anders vermeld.

Druk: NPN Drukkers, Breda.

Alle foto's zijn daadwerkelijk genomen op de Kerkeindsche Heide m.u.v: poelkikker pagina 67, en levendbarende hagedis pagina 74 en omslagflap linksboven.

Dit project werd gesteund door een subsidie van de Stichting tot Bevordering van de Herpetologie en een bijdrage van Stichting Het Brabants Landschap.

DANKWOORD

Speciale dank aan José voor het steeds weer aanhoren van de ervaringen uit het veld, het bieden van tijd en ruimte om de monitoring te blijven doen en het corrigeren van het manuscript.

Het monitoren werd mede uitgevoerd door:

Thomas Markus in 1995 en 1996

Ron Felix in 1995, 1996 en 1997

Ton van Gameren (†) in 1998

Bernadette Metz in 1998, 1999 en 2000

en Frans Graat vanaf 1998 tot op heden.

Dankzij hen konden we jaarlijks het benodigde aantal tellingen doen.

Andere vormen van hulp en ondersteuning:

Brabants Landschap voorzag me in de begin jaren van kaartmateriaal, verstrekte jaarlijks een betredingsvergunning, stuurde bedankjes voor de jaarverslagen, betaalde als ik dat nodig had een bijdrage in printkosten en toonde zich bereid om te luisteren naar mijn suggesties omtrent het beheer en de inrichting.

Dr. Henk Strijbosch gaf vanuit zijn jarenlange ervaring met onderzoeken naar de levendbarende hagedis een gedegen commentaar op het verhaal over de soort en zorgde daarmee dat het ecologisch verantwoord is.

RAVON Nijmegen stelde de waarnemingen uit de databank beschikbaar en collega Jeroen van Delft gaf kritische aanbevelingen op de kaderteksten.

RAVON Werkgroep Monitoring, Meetnet Reptielen zorgde voor informatie en aansturing van de monitoring en reageerde ieder jaar weer enthousiast als de tellingen waren ingezonden. Ten behoeve van dit boekje maakten ze een trendberekening over het voorkomen van de levendbarende hagedis op de Kerkeindsche Heide.

De Familie Mentink, bewoners van de Kluzenaar, meldden een amfibieënwaarneming uit hun drinkpoel, gaven toestemming voor het bemonsteren van de drinkpoel en serveerden daarbij lekkere thee die zonder toevoegingen toch naar citroenthee smaakte.

Ut Rooi Bietje zorgde (en doet dat nog steeds) door hun jarenlange beheerswerk in elke winterperiode, dat er nog steeds heide aanwezig is.

De reclasseringsploeg van het Consultatiebureau voor Alcohol en Drugs(CAD, heden Kentron/Novadic) voert het jaar rond beheerswerk uit en meldde in 2002 de aanwezigheid van een hagedis bij de schaftkeet.

Joost Cools (Ecologisch Advies Buro Cools) wees me op bijzondere planten op de Kerkeindsche Heide die ik gewoon over het hoofd zag, bood hulp bij de determinatie van planten en voorzag me van een historische planteninventarisatie van de Snippenpoel.

Bart Smit maakte de ondergrond voor het verspreidingskaartje in dit boekje.

Verder dank aan alle personen die een of meerdere keren zijn mee geweest en door hun gezelschap en enthousiaste reacties er voor zorgden dat we door bleven gaan met het monitoren:

Bert Haans en Jack van Nuenen van de Foto en Diawerkgroep (IVN Tilburg e.o.) die in 1996 mee gingen om dia's te maken, Geert Verwijmeren (1998), Henk Spijkers (1998), Sietzke van Maren (1998), Kees Linschoten (1998), Toon van Rijsewijk (1998), Ita van Rijsewijk (1999, 2000, 2001) die vooral de juveniele levendbarende hagedissen sneller zag dan ik, Tiny Arts (2000), Cees Weber (2001), Paul van de Pas (2002), Jan Beenen die veel in het gebied wandelde en zijn waarnemingen doorgaf van o.a. vos en amfibieën, en alle deelnemers aan excursies op de Kerkeindsche Heide met o.a. RAVON afdeling Noord-Brabant, IVN Tilburg e.o, Jeugd IVN Tilburg e.o., Mats en Jens Gruijters die vinpootsalamanders vingen in een van de vennen, waar ik deze soort toen nog nooit had aangetroffen en Wiek Mattheyssen met collega en leerlingen die een profielwerkstuk maakten over de levendbarende hagedis en de gladde slang.

En alle anderen die ik hierbij niet vergeten ben, maar waarvan ik de namen niet meer kon achterhalen!

Een afwijkend groen gekleurd mannetje van de Veluwe

Een vrouwtje van de Kerkeindsche Heide

Een volwassen vrouwtje.

In deze herstelde poel komen Vinpootsalamanders voor.

Overgang heide naar bos op de Kerkeindsche Heide.

Een subadulte Levensbarende hagedis. Foto: Paul van Hoof

Ravon

De stichting RAVON is een landelijke natuurbeschermingsorganisatie met provinciale afdelingen. RAVON heeft zo'n 800 donateurs en enkele honderden actieve vrijwilligers. Met deze vrijwilligers en haar bureaumedewerkers werkt RAVON aan het behoud en herstel van de Nederlandse reptielen, amfibieën en vissen. U kunt ook donateur worden en ontvangt dan onder andere drie keer per jaar het tijdschrift RAVON. Voor meer informatie kunt u terecht bij RAVON, Postbus 1413, 6501 BK, Nijmegen of bij RAVON Werkgroep Monitoring, Postbus 94766, 1090 GT, Amsterdam.

Ravon

Email: kantoor@ravon.nl

www.ravon.nl

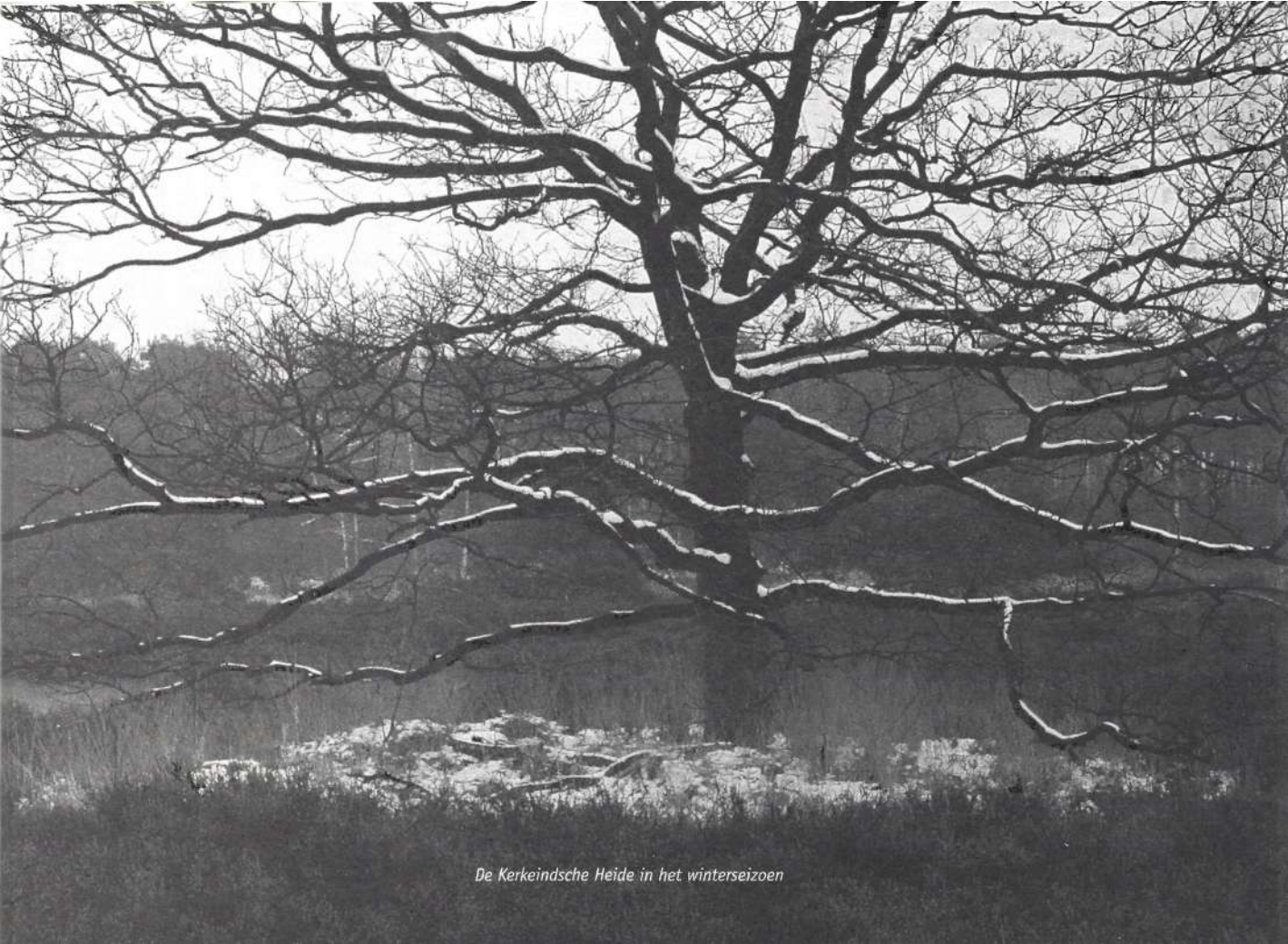
Brabants Landschap

Natuurbehoud met Brabants Landschap

Sinds 1932 strijdt Brabants Landschap voor het behoud van natuur- en landschapsschoon in de provincie Noord-Brabant. Brabants Landschap heeft nu al meer dan 15.000 ha natuurterrein aangekocht; natuurgebieden die Brabants Landschap op basis van zorgvuldig opgestelde beheers- en inrichtingsplannen beheert en ontwikkelt. Daarnaast onderneemt Brabants Landschap tal van activiteiten om begrip te kweken voor het behoud van de typische Brabantse natuur. Zij tracht dit doel te bereiken door middel van het uitgeven van voorlichtingsfolders, brochures, natuurgidsen en natuurtijdschriften en door het voeren van acties voor het behoud van bedreigde planten, dieren en landschappen. Tevens worden wandelroutes uitgezet en excursies georganiseerd.

De Kerkeindsche Heide is één van de natuurgebieden die Brabants Landschap in eigendom en beheer heeft.

Brabants Landschap
Postbus 80, 5076 ZH Haaren
www.brabantslandschap.nl

De Kerkeindsche Heide in het winterseizoen

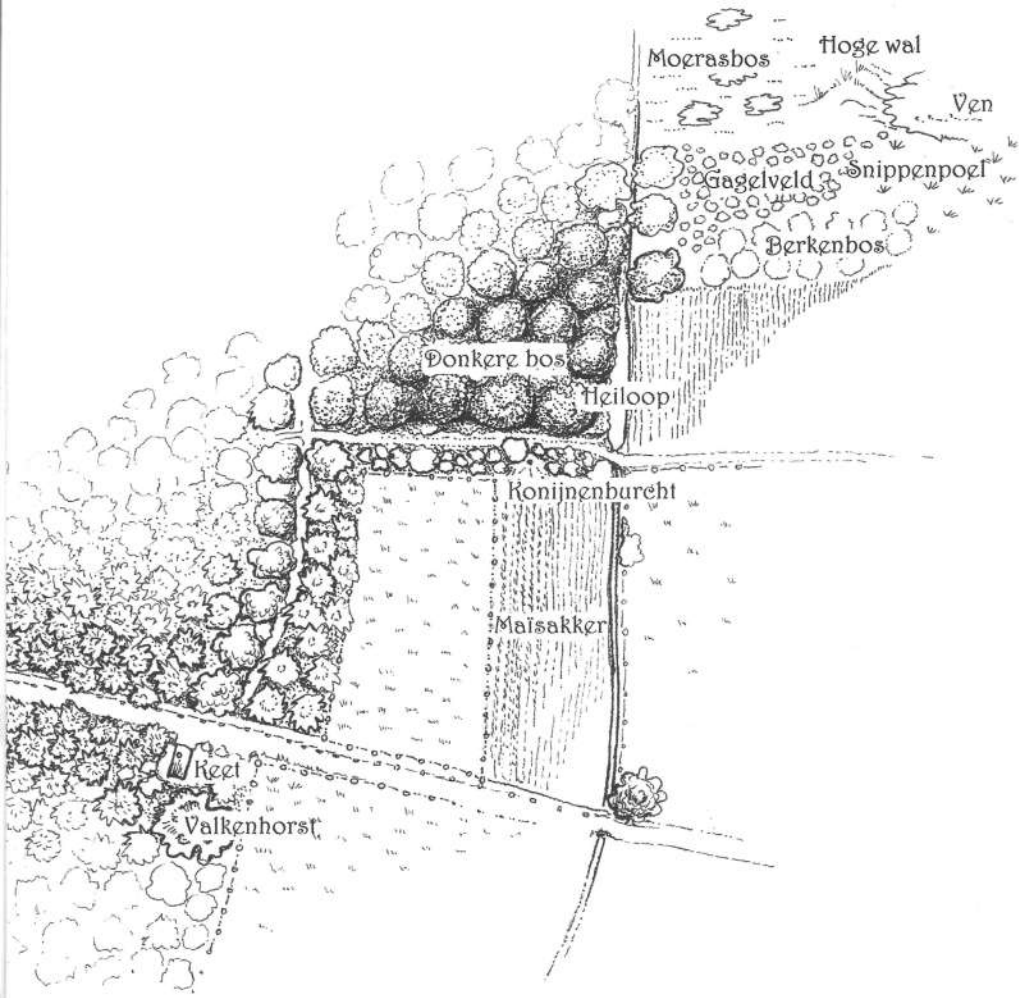

Foto: Paul van Hoof

Foto: Paul van Hoof

De tocht van een jonge hagedis

Levendbarende hagedissen op de Kerkeindsche Heide

De levendbarende hagedis (*Lacerta vivipara*) is in Nederland het meest voorkomende reptiel. Het gaat echter niet goed met deze hagedis. Verwacht wordt dat de soort binnen enkele jaren op de Rode Lijst zal staan. Alle andere inheemse reptielen staan daar helaas al op. Na tien jaar onderzoek gedaan te hebben naar deze hagedis op de Kerkeindsche Heide bij Moergestel, heeft Arnold van Rijsewijk naar aanleiding van zijn ervaringen dit boekje geschreven.

De basis van het boekje is een ecologisch verantwoord verhaal over de belevenissen van een jonge hagedis. Gezien vanuit de hagedis zelf. Zonder het diertje 'een broek aan te trekken' en hem daarmee te voorzien van menselijke eigenschappen. Het verhaal geeft de lezer veel informatie over de leefwijze van de soort.

Naast het verhaal over de hagedis worden op aparte pagina's ook de resultaten van tien jaar onderzoek weergegeven. Tevens bevatten deze getinte pagina's een schat aan wetenswaardigheden over de soort en het gebied. Verder worden de waarnemingen van andere diersoorten en ook planten vermeld en bevat het boekje veel foto's van het gebied en uiteraard van levendbarende hagedissen.